

Gordana Gorunović*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu*

gocagorunovic@gmail.com

Književno delo i život B. Wongara u svetlu etnologije i antropologije*

Apstrakt: Predmet ovog rada su (auto)biografija i književno delo australijskog pisca srpskog porekla B. Wongara/Sretena Božića posmatrani iz perspektive etnologije i antropologije. Njegovo stvaralaštvo je dobro poznato domaćim naučnicima u književnim i kulturološkim studijama: za njih je Wongarov obiman i složen opus odavno postao vibrantan predmet tumačenja i dijaloga. Ovde je učinjen pokušaj da se prikaže kako je i zašto ovaj plodan, nagrađivan i u svetu proslavljen autor postao predmet kontroverze u australijskoj sredini. Takva sažeta retrospektiva je potrebna da bi domaći čitaoci izvan humanistike mogli da steknu bar delimičan uvid. Glavni cilj je da se osvetle one teme u Wongarovom fikcionalnom i dokumentarnom pisanju koje su važne sa stanovišta sociokulturne antropologije i antropologije književnosti: obeležja migrantske pozicije pisca kao socijalnog aktera i etnografsko-folklorna motivacija njegovog stvaralaštva i kulturnog aktivizma.

Ključne reči: B. Wongar, Australija, Aboridžini, migrantska i disidentska književnost, antropologija

... [P]rema aboridžinskoj mitologiji, Gabo Đara, ogromni zeleni mrav i predak lokalnih plemena, stvorio je prirodnu sredinu zapadne zemlje Arnhem, i uspostavio obrazac za život ljudi. Vratio se u svet Snevanja, svet duhova, sa predskazanjem da ako se uznemiri njegovo totemsko sedište, on će se opet uzdići, kao čudovište, i uznemiravati napasnike. U toj plemenskoj zemlji belci su pronašli ležišta uranijuma, za koja se veruje da su najbogatija na zemlji-njoj kugli.

B. Wongar, *Gabo Đara* (Zeleni mrav)

Udahnite duboko i prisetite se Hercogovog filma *Zemlja u kojoj sanjaju zeleni mravi*. [...] Lokacija

* Rad je rezultat istraživanja na projektu „Antropološko proučavanje Srbije – od kulturnog nasleđa do modernog društva“ (177035) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

priče je rezervat Aboridžina u australijskoj pustinji. Nemačka kompanija planira eksploataciju uranijuma upravo na njihovom kulturnom mestu – na zemlji u kojoj, po verovanju starosjedelaca, sanjaju zeleni mravi. Kao potencijalni posrednici u sporu javljaju se dva antropologa – prvi je akademski antropolog koji je došao da proučava Aboridžine da bi se najzad sa njima saživeo, dok je drugi tehnolog koji rukovodi eksploatacijom urana, i koji igrom prilika preuzima ulogu primenjenog antropologa.

V. Vučinić (1995, 177)

Uvod: prvi susret sa delima B. Vongara/Sretena Božića

Gore pomenuti, igrani film zapadnonemačkog reditelja Vernera Hercoga (*Where the Green Ants Dream*, 1984) gledala sam sredinom 1980-ih. Tada sam studirala etnologiju, ali sam malo znala o savremenim Aboridžinima¹ i skoro ništa o motivaciji filmske priče, a mladog geologa koji preuzima ulogu „primenjenog antropologa“ doživela sam više kao tragičnu figuru posrednika između dva beznačajno sukobljena sveta – onog koji oličava rudarska kompanija „Ajers“, na jednoj strani i domorodačkog sveta Miliritbija (Vanduk Marika), Dajipua (Roj Marika) i njihovih sunarodnika, na drugoj strani.

Fikcionalni lik „akademskog“ antropologa Boldvina Fergusona izgleda da se zasniva na biografiji Voltera Boldvina Spensera, uticajnog etnografa iz preakademskog i predprofesionalnog razdoblja australijske socijalne antropologije² i vladinog zaštitnika Aboridžina u Severnoj Teritoriji, koji je 1911–1912. godine vršio istraživanja na severnoj obali i ostrvima Baterst i Melvil (Spencer

¹ Engleska reč „aboriginal“, koja potiče od latinske *ab origine* („od početka“), pojavila se u engleskom jeziku u XVII veku i imala je značenje „prvobitni stanovnici zemlje“. U kolonijalnom jeziku je označavala indigeni narod, u suprotnosti prema belcima kolonistima. Izrazi „aboriginal“, „aborigine“ (s malim početnim slovom) i njihovi oblici u množini ušli su u opštu upotrebu u 1840-im. „Aboriginal“ sa velikim početnim slovom postalo je konvencija u službenom i standardnom jeziku tek u 1960-im. Otad ga je prihvatila i većina aboridžinskog stanovništva. Danas se korektnijim smatraju izrazi „Aboriginal people“ i „Aboriginality“ kao oznaka za njihov identitet (Broom 2010, 3).

² Možda i Voltera Rota, koga Vongar (2010, 85) pominje kao prvog zvaničnog zaštitnika Aboridžina na severu (1898–1906) i etnografa koji je, „na iznenađenje svojih belih pretpostavljenih, ‘dezertirao’ među urođenike“ i postao sličan njima. Naš pisac mu pripisuje knjigu *Vitezovi bumeranga*, ali je njen autor drugi istraživač i zaštitnik Aboridžina u Severnoj Teritoriji, Herbert Bazedov – *Knights of the Boomerang: Episodes from a Life Spent Among the Native Tribes of Australia* (1935).

1914). Spenser i njegov saradnik Frenk Gilen (Spencer and Gillen [1899] 2003) sakupili su veći deo činjeničnog materijala na kojem su kasnije bile izgrađene antropološke teorije o karakteru australijskih domorodačkih društava.³ Otada je antropološko interesovanje za Aboridžine bilo u znaku dve velike teme, a to su društvena struktura (lokalna organizacija i sistemi srodstva)⁴ i totemizam, kao animističko-magijski sistem (za socijalne evolucioniste), odnosno prvobitna forma religije ili elementarna religija (Dirkem 1982).

Posle dvadesetak godina saznaću da filmski narativ nije samo fikcija redite-lja i scenariste: zasniva se delimično na činjenicama iz parnice vođene na kraju 1960-ih, „Milirpum protiv Nabalka“, rudarske kompanije koja je radi eksploatacije bogatih nalazišta boksita na poluostrvu Gouv (u severoistočnom delu Arnhemove zemlje) bespravno oduzela domorocima 390 km² teritorije. Naturščici su, u izvesnom smislu, „igrali“ sebe, kao učesnike tog sudskog spora, aktiviste u borbi za zemljišna prava Riraćingua i drugih klanova i tradicionalne umetnike; Vanduk Marika⁵, jedan od autora filmske muzike, svira na svom dideriduu.

Ovi karakteri domorodaca bili su za Sretena Božića stvarni, osobe koje je lično upoznao 1969. godine na zasedanju suda u Darvinu, dve godine nakon referenduma o promenama australijskog ustava (1967), nakon čega su stvoreni

³ Dž. Dž. Frejzer, pisac predgovora za njihovo glavno zajedničko delo, tvrdio je da su oni naišli na plemena koja još žive u kamenom dobu i ne poznaju čak ni fiziologiju začeca. U antropološkoj teoriji na kraju XIX veka, vanevropska tzv. primitivna (preindustrijska i predpismena) društva bila su shvaćena kao živi primeri prvobitnog stanja čovečanstva, a australijski domoroci kao jedan od „najprimitivnijih“ naroda u svetu. Dominirala je ideja da njihovo društvo po svojoj strukturi zauzima određeno mesto kao stadijum na lestvici jednolinijske evolucije (divljaštvo, v. Morgan 1981) i očekivanje da će oni izgubiti svoje posebne kulture, odnosno asimilovati se u dominantno društvo (Layton 2002). To se nije dogodilo, iako su neke grupe izumrle (Palavah, čistokrvni Tasmanijci, v. Knežević 1989; Reynolds 2012), a sve ostale pretrpele radikalne promene i gubitak većeg ili manjeg dela svog tradicionalnog nasleđa.

⁴ Sistem lokalnih skupina (hordi), rodova, klanova, egzogamnih i endogamnih polovina, odeljaka i pododeljaka sa klasifikatornom terminologijom srodstva i složenim pravilima o braku. Kasnije je Klod Levi-Stros (Lévi-Strauss 1969) australijske oblike srodstva i bračna pravila svrstao u opšti tip sistema označen kao elementarne (osnovne) strukture, u suprotnosti prema tzv. složenim strukturama. Njegov strukturalni rad u proučavanju srodstva, simbolizma i totemizma izvršio je veliki uticaj na australijsku antropologiju u drugoj polovini XX veka (v. Keen 1988; Morphy 1988).

⁵ Bio je sin Mavalana i vođa klana Riraćingu iz polovine Dua. Govorio je engleski i bio jedan od najvažnijih etnografskih informanata i prevodilaca za Čarlsa Mauntforda i Ronalda i Ketrin Bernt. Postao je istaknuti aktivista i popularan nativni umetnik (pesnik, slikar i muzičar). Posthumno je objavljena njegova knjiga na maternjem *gumač* jeziku (1992) i životna priča – Wandjuk Marika, *Life Story, As told to Jennifer Isaacs* (1995). (Isaacs 2012)

pravni uslovi da starosedelački narodi steknu građanska prava, ali se to odvijalo sporo i postepeno (v. Vongar 2010, 55–76). Iako je zahtev Jolngu klanova na zemlju propao, zato što je sudija Blekbern odbacio njihove dokaze kao neutemeljene i predložio kompenzaciju u novcu, Vongar (2010, 55) je istakao: „Ovaj slučaj je na mene ostavio veliki utisak i kasnije je veoma uticao na moje pisanje“.

Trinaest godina nakon pokretanja ovog slučaja donesen je zakon o pravima domorodaca na zemlju u Severnoj Teritoriji (1976), ali je glavna prekretnica usledila tek 1992. godine: presuda Vrhovnog suda u parnici *Edi Mabo* [u ime naroda Merijam sa ostrva u Toresovom moreuzu] *protiv države Kvinslend*, kada je konačno opozvana doktrina o Australiji kao *terra nullius* (ničijem posedu) u trenutku kolonizacije.⁶ Nakon toga je donesen opšti zakon o zemljišnim pravima domorodaca i definisani su uslovi potraživanja (neprekinuti kontinuitet običajnog prava i kulturnog identiteta grupe povezane sa datom teritorijom). U toku dva veka, australijska državna politika prema indigenom stanovništvu je prošla dug put, od monokulturnog nacionalizma zasnovanog na ideologiji „bele Australije“ do liberalnog multikulturalizma, kroz četiri glavne etape: rasne diskriminacije i etnocida, asimilacije i segregacije, priznanja prava na samoopredeljenje i nacionalnog pomirenja, kao najnovije faze u procesu dekolonizacije (Povinelli 2002). Na svim kontinentima, domorodački narodi izlaze iz „slepe mrlje“ istorije i postaju vidljivi u lokalnim, regionalnim, nacionalnim i globalnim arenama, obnavljaju svoje kulturno nasleđe i bore se da povrate svoju imovinu. Budući da se sve to odvija u okvirima dominantnih struktura, u kojima se oni i dalje smatraju manje važnim i pogrešno shvataju, sam njihov opstanak je vid „otpora“ (Clifford 2013, 13).

Prvi put sam čula za B. Vongara na početku 2000-ih, kada mi je sekretarka Odeljenja za etnologiju i antropologiju, pok. Milena Komarčić prosledila imejl upućen upravi Filozofskog fakulteta. U njemu je Tes Kajter [Tess Caiter], doktorantkinja na Univerzitetu u Tbingenu, tražila proveru podatka da je Sreten Božić stekao diplomu iz socijalne antropologije na Filozofskom fakultetu krajem 1950-ih, pre nego što je napustio zemlju. Saznanje da postoji australijski pisac srpskog porekla sa pseudonimom Aboridžina, koji je pri tom i etnolog ili socijalni antropolog, ostavilo je snažan utisak na mene.

Provera dokumentacije u arhivi fakulteta pokazala je da ne postoji nijedan podatak o tome da je Sreten Božić bio upisan na Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, niti da je na njemu diplomirao. Pretpostavila sam da je Božić eventualno slušao neko etnološko predavanje ili kurs o kulturama australijskih domorodaca na tadašnjoj *Katedri za etnologiju* (Barjaktarović 1963). U odgovoru upućenom Tes Kajter napomenula sam da se naša disciplina tada nazivala etno-

⁶ Prva kolonija Port Džekson je osnovana 1788. na jugoistočnoj obali (današnji Sidnej), a prvi guverner je bio Artur Filip, zapovednik Prve flote (v. Stratigos Wilson 1982).

logija a ne socijalna antropologija i da je današnji naziv, *Odeljenje za etnologiju i antropologiju*, ustanovljen tek 1990. godine. Pretpostavila sam da je identitet autora kao etnologa ili socijalnog antropologa bio plod mistifikacije, odnosno spekulacije, bilo samog autora ili novinara i književnih kritičara koji su pišući o Vongarovom životu i radu tražili potvrdu za motivaciju i izvore njegovog književnog stvaralaštva – folklorne i etnografske građe, opservacije i učesničkog iskustva na terenu, u akademskim studijama etnologije.

Kasnije se potvrdilo da je podatak potekao od Sretena Božića i da su ga australijski novinari i drugi istraživači odatle preuzeli (Frizell 1978a, 7, 1978b, 7; Sharrad 1982, 38). Prvi put se javlja na omotu knjige *Aboriginal Myths* (Bozic and Marshall 1972), gde piše da je „Sreten Bozic rođen u Jugoslaviji u velikoj, siromašnoj porodici“, da je „odrastao među Ciganima“ i diplomirao socijalnu antropologiju, i da ga je „saosećanje“ prema „gubitnicima“ i obespravljenima navelo da provede mnogo vremena među Aboridžinima. Potom je govoreći o „sebi“ (tj. piscu nefikcije pod imenom Sreten Božić, a ne o identitetu odsutnog i misterioznog „B. Vongara“), rekao novinaru Džonu Larkinu (Larkin 1978, 9) da je diplomirao socijalnu antropologiju na Univerzitetu u Beogradu, na predmetu koji se bavio proučavanjem Aboridžina i da se zainteresovao za njihovu egalitarnu društvenu strukturu.

Prve Vongarove knjige u srpskom prevodu koje sam pročitala bile su dve zbirke kratkih priča i odlomaka iz romaneskne proze, *Cvet u pustinji* (2004) i *Put za Bralgu. Babaru* (1983)⁷. Potom sam otkrila članak Ljiljane Bogoeve Sedlar (2002), posvećen interpretaciji njegovog romana *Raki* u okviru „nuklearnog ciklusa“ (nastavak trilogije *Valg, Karan* (Duša), *Gabo Dara*) i njihovih paralela u pisanju Dž. M. Kucija i drugih autora.⁸ Tes Kajter, koja je vršila istraživanje o Vongarovoj biografiji, objavila je članak (Caiter 2003) o cenzuri njegovog romana *Valg* na engleskom jeziku, poredeći ga sa celovitom verzijom u nemačkom prevodu Anamarije Bel, *Der Schoß* iz 1982. godine.

Reč *valg* ovde ima značenje „sveta materica“ i služi kao metafora za plemensku zemlju. Roman je posvećen Đumali, Vongarovoj supruzi, koja je poticala iz Arnhemove zemlje. Sreli su se u okolini Darvina, uzeli i dobili dvoje dece. Dok je pisac bio odsutan, razorni uragan Trejsi je opustošio to područje (1974) i njegova porodica je nestala bez traga; najverovatnije su se otrovali pijući vodu

⁷ To je prva Vongarova knjiga koja je objavljena u Jugoslaviji i sa pogovorom prevodioca Dušana Veličkovića (tada urednika *NIN*-a i sekretara Srpskog PEN centra), „Vongarovo antropološko putovanje“, ali je bila malo zapažena.

⁸ Studentkinja Anka Popović, koja se zainteresovala za antropološke teme i motive u Vongarovoj prozi, napisala je seminarski rad o tome (2008) i tim povodom prevela s engleskog objavljeni transkript intervjua koji je Vongar dao novinaru Janu Vosickom za Nacionalni radio Australije (Wositzky 2001). Građu iz njenog srpskog prevoda intervjua koristim u ovom članku, sa njenim dopuštanjem.

iz zagađenog *bilabonga*. Kao junakinja romana i narator u prvom licu, Đumala („drvo koje zvižduće“, kasuarina) predočava priču iz svoje perspektive o bekstvu iz „Centra za razvoj ljudskih resursa“ (logora za genetičke eksperimente na Aboridžinima), povratku u razorenu postojbinu i mističnom začecu. U svom pogovoru, Simon de Bovoar je (1983) napisala: „Kao i ostale Vongarove knjige, i *Valg* je lirski dokument o našem vremenu, vremenu monstrozno okrutnom“ (Vongar 2012, 238–239).

Potom sam otkrila da Tereza Mari Mejer u svojoj studiji, *Gde se završava fikcija: četiri skandala o konstrukciji književnog identiteta*⁹, ponovo navodi kontroverzni podatak da je Božić stekao diplomu iz socijalne antropologije na Univerzitetu u Beogradu i zaključuje: „Koliko znam, ne postoje dokumenti o upisu ili diplomi Sretena Božića u periodu 1955–1958 na Etnološkom i antropološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu“, što je tačno, ali i sama pravi grešku kada Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta naziva „fakultetom“ (Meyer 2006, 153). Tako sam ustanovila da se iza imena Tereze Mari Mejer „krije“ Tes Kajter.¹⁰

T-M. Mejer tvrdi da je teško potvrditi autokonstrukte i autobiografske podatke koje je S. Božić/B. Vongar iznosio u različitim verzijama i raznim prigodama.¹¹ Pisac je naime objavljivao svoja fiktionalna i dokumentarna dela pod različitim imenima i pseudonimima, koji su odražavali i različite fiktionalne identitete (persone) autora: afroameričkog dezertera iz rata u Vijetnamu, Aboridžina i

⁹ Jednog u kanadskoj (Frederik Filip Grouv/Feliks Paul Greve) i tri u australijskoj književnosti (Ern Mali, Helen Demidenko/Darvil i B. Vongar/Sreten Božić). Studija Mejerove najpre nudi teorizaciju na opštem planu o tome kako se tekstualnim putem konstruiše model identiteta autora (pisac „upisuje u tekst, intencionalno ili neintencionalno, svoj model identiteta...“) i kako ga doživljava/zamišlja čitalac po analogiji sa procesom izgradnje svog ličnog identiteta i stereotipizacijama (“kao ja/kao mi/kao oni“) (Meyer 2006, 5). Potom se ovi koncepti operacionalizuju u analizi konkretnih slučajeva i objašnjava kako pisci grade i uspešno prenose svoje izmišljene identitete služeći se književnim i paraknjiževnim sredstvima. Vongaru je posvećeno 5. poglavlje, „B. Wongar: Identity as Text“, 149–242.

¹⁰ Caiter je njeno devojačko prezime, <http://uni-halle.academia.edu/ThereseMarieMeyer/CurriculumVitae>.

¹¹ Prema analitičarki postkolonijalne književnosti Jeleni Arsenijević Mitrić (2016a, 204), dobrom poznavacu Vongarovog životnog puta i opusa, knjiga Mejerove je primer akademskog „anatemisanja“ i „perfidnog“ pokušaja da se Vongar diskredituje kao „čovjek i pisac“. Umesto da ponudi valjane argumente o kvalitetu Vongarovog književnog stvaralaštva, Mejerova, previše zaokupljena problemom piščevog identiteta, sprovodi „policijsko-istražni postupak“ loveći nedoslednosti u biografskim podacima i zanemarujući „ključne teme“ u njegovim delima, čemu bih dodala, i stvarni politički kontekst u kojem su ta dela nastajala.

srpskog političkog i ekonomskog emigranta, koji je iz jednog šumadijskog sela, preko Italije i Francuske, stigao u Australiju 1960. godine bez pasoša, znanja engleskog i stručne kvalifikacije. Otada je desetak godina proveo na krajnjem severu kontinenta, u Kimberliju (Zapadna Australija) i Arnhemovoj zemlji u Severnoj Teritoriji, gde je radio i ilegalno posećivao rezervate u okolini Darvina i Mandore, Delisavilu na poluostrvu Koks i Jirkali na istoku, i živio sa polunomadskim skupinama Aboridžina u njihovim logorima daleko od očiju belaca.

Tri modela identiteta, tri persone autora¹² – to je verovatno i ključni paradoks u vezi sa književnim životom B. Vongara/S. Božića, zbog čega je on svojevremeno postao predmet kontroverze u australijskom kontekstu i kritici. Ali to je i ono što ga zajedno sa njegovim delima čini zanimljivim predmetom za proučavanje. Ove tvrdnje nipošto ne treba shvatiti kao pokušaj diskreditacije pisca i njegovog književnog stvaralaštva – reč je o *implicitnom* autoru, a ne o stvarnoj osobi. Podjednako je zanimljiv i sam čovek, biografski: australijski književnik Robert Dru je odavno primetio da je Vongar „živi roman“. Njegova burna lična istorija („dvostruki život“¹³) mogla bi se opisati i krilaticom „život koji se živi kao priča“, da parafraziram naslov zajedničke knjige američke antropologinje Džuli Krukšank i njenih informantkinja iz Jukona, pripovedačica mitova Atapaska i Tlingita (Cruikshank 1990).

Paradoksalno je i to što je samouki strani doseljenik, čije su nepravilno napisane tekstove morali da koriguju, lektorišu i prekucavaju drugi (najviše njegova partnerka Prudens Griv), o čemu on otvoreno govori u autobiografiji, stvorio sebi trajno mesto u književnosti napisanoj na engleskom jeziku. Poznati su i drugi takvi slučajevi, a verovatno najpoznatiji je Poljak Džozef Konrad.¹⁴ Srpski pisac je, takođe, učio engleski „u hodu“ a ne u obrazovnim ustanovama, onaj jezik koji se govorio u mešovitim radničkim naseljima, rezervatima i logorima Aboridžina. Ali, svaka druga sličnost sa Konradom tu prestaje jer se Vongarovo pisanje direktno suprotstavlja kolonijalnim i imperijalističkim stereotipima, fantazijama i mitovima zapadnog čoveka o sebi i drugom koje reprezentuje Konradovo *Srce*

¹² Prema T. Mejer, to su tri modela identiteta autora: Vongar I, Vongar II i Sreten Božić.

¹³ Dokumentarni film Džona Mandelberga, *A Double Life: The Life and Times of B. Wongar* (1996) <https://www.youtube.com/watch?v=XTfVycglOiU>.

¹⁴ Uzor Bronislava Malinovskog, koji je želeo da se stilom pisanja približi svom slavnom zemljaku. Malinovski možda nije bio „Konrad u antropologiji“, ali jeste osnivač teorijsko-metodološke škole u disciplini. Njegovom životu i radu je posvećen veliki roman švedske književnice Agnete Pleijel, *Lord Nevermore* (Narodna knjiga, Beograd 2002). Pre odlaska na Trobrijand, napisao je prvu antropološku studiju, *The Family Among the Australian Aborigines: A Sociological Study* (1913), zasnovanu na empirijskom materijalu Alfreda V. Hauita, Lorimera Fisona, V. Rota, B. Spensera, F. Gilena, K. Strelava i drugih etnografa koji su bili pod direktnim ili indirektnim uticajem socijalnog evolucionizma.

tame.¹⁵ Ono ih razobličuje i odbacuje kao „proketo nasleđe“ političke dominacije imperijalističke Engleske (Bužinjska i Markovski 2009, 610).

B. Vongar, štaviše, odbacuje srodstvo s evropskom književnošću (sa izuzetkom Andrića), bilo da je reč o njegovom poređenju sa Kafkom, Rusoom, Brehptom ili Sviftom. Povodom uvođenja sankcija Jugoslaviji, napisao je alegorijsko-satiričnu priču „Dingo Kučka 777“ (Vongar 2004) u „sviftoskom maniru“, „s humorom i gorčinom“ (Ristić 2004, 164), i posvetio je „duši Milana Tepića“. Ukratko, Savet bezbednosti OUN na čelu sa sekretarom „dr Džingis Kanom“ donosi Rezoluciju 777 kojom se uvode sankcije širom sveta protiv dingo kučke iz australijskog buša, optuženoj za klanje stada merino ovaca generala Makartura. Svet je na ivici novog rata. Počinje veliki lov na Mijalk, u koji se uključuju veterani iz Drugog svetskog rata, ser Vinston Čerčil, Hitler, „izvučen iz penzije“ jedva je „dočekao da povede dobar rat“, Staljin, Musolini, Franko, Pol Pot. „Kakav čopor divljih kerova“, pomislila je *Mijalk*.“ Pentagon angažuje pilota iz nuklearne misije u Hirošimi da bombarduje „glavni štab kučke“, a Papa izjavljuje „saučešće svim ovcama u Australiji“ i šalje im blanko ček, dok Homeini poziva muslimane na džihad protiv kučke.

I pored kreativne primene različitih stilskih žanrova (od realizma do nadrealističkog apsurdna i fantastike), Vongar naglašava da on nije žanrovski pisac i da potiče iz druge i drugačije tradicije, oralne i epske, koja mu je omogućila da razume narativni i poetski svet Aboridžina i da se poistoveti sa njime (Willbanks 1991, 210). Kasnije je napomenuo da su ga „odvažna dela“ australijskih pisaca Zavijera Herberta (*Capricornia*, 1938; *Poor Fellow My Country*, 1975) i Alana Maršala (*These are my people*, 1944; *These were my tribesmen*) o Aboridžinima na severu „ohrabrila“ da napiše svoje knjige (Vongar 2010, 200). Prvi susret sa Maršalovim pisanjem Božić je imao sredinom 1950-ih, kada je Dragoslav Andrić (1954) priredio zbirku savremene australijske proze u koju su ušle i dve Maršalove pripovetke, „Sklanjaj se, rugobo!“ i „Pričaj nam o ćuranu, Džo...“. Tada verovatno nije ni slutio da će lično upoznati pisca u Australiji i da će mu on postati neka vrsta „mentora“ (Wositzky 2001).

Otkako su Vongarov život i stvaralaštvo postali vibrantan predmet proučavanja domaćih naučnika¹⁶ i njegova najvažnija dela prevedena na srpski jezik¹⁷, zahvaljujući velikom poduhvatu IP „Jasen“ i prof. Aleksandra Petrovića, našim čitaocima više nije tako „teško“ da provere podatke koje je pisac dao o sebi u

¹⁵ Za potpuno drugačije i verovatno adekvatnije tumačenje Konradovog dela videti Arsenijević Mitrić 2016b, 101–105.

¹⁶ Uvid u jedan manji deo referentne literature o Vongaru na engleskom jeziku moguće je steći na internet stranici http://www.wongar.com/?q=essays_and_papers.

¹⁷ Izabrana dela: *Dingovo leglo*; *Karan*; *Raki*; *Valg*; *Gabo Đara*; *Aboridžinski mitovi*, *Totem i ruda*; *Hajka na čoveka*, *Diđeridu šaman*. Priredio prof. dr Aleksandar Petrović. Beograd: Jasen.

svojstvu Božića/Vongara.¹⁸ O njemu su najviše pisali i javno govorili naučnici koji se bave književnim i kulturološkim proučavanjima: Ljiljana Bogoeva Sedlar (2002, 2011), Ratomir Ristić (2004), Aleksandar Petrović (2011a, 2011b, 2011c, 2016), Jelena N. Arsenijević Mitrić (2011, 2014, 2016a, 2016b, 2017), Milica Lj. Živković (2011a, 2011b) i dr.

Nova saznanja o našem piscu, „priznatom, ali ne i dovoljno poznatom“ (Bogoeva Sedlar 2011, 71), dobitniku brojnih nagrada („Emeritus“ 1997) i počasnom doktoru Univerziteta u Kragujevcu (2009), ostavila su na mene još veći utisak: da je živeći kao izbeglica u prihvatilištu Crvenog krsta u Parizu (1958–1960), upoznao Simon de Bovoar i Semjuela Beketa (sa kojima se kasnije dopisivao) i svoje rane priče objavio u Sartrovom književnom magazinu *Les Tempes Modernes*¹⁹ (1977); da su mu predgovore ili prikaze knjiga pisali S. de Bovoar, Alan Paton, Tomas Kenili, Alan Maršal, Amiri Baraka i Peter Handke, a njegova dela prevodila na nemački Anamarija Bel još dok je kod australijskih izdavača bio na „crnoj listi“; da mu je 1983. izmakla Bukerova nagrada (dobio ju je Dž. M. Kuci za roman *Život i vremena Majkla K*), a dvadeset godina kasnije i Nobelova nagrada (dobio ju je Kuci, koji se 2002. preselio iz Južne Afrike u Australiju) itd. (v. Bogoeva Sedlar 2011).

Kada bi se sastavila lista svih imena iz akademskog i neakademskog sveta, sa kojima je Sreten Božić/B. Vongar tokom svoje plodne književne karijere i na putovanjima u Evropi, SAD i Australiji došao u kontakt, ostvario saradnju ili prijateljstvo, bila bi enormno duga i impresivna. Među njima je i nekoliko antropologa: Izobel Vajt sa Monaš univerziteta u Melburnu, Džon Derek Friman sa Nacionalnog univerziteta u Kanberi, Frederik Rouz, komunista koji je morao da napusti Australiju 1956. godine i otada je živeo u egzilu u DR Nemačkoj, gde je predavao na Humboltovom univerzitetu, Žan Pujon u Francuskoj, Levi-Strossov kolega u Laboratoriji socijalne antropologije i dr.²⁰

Migrantska i etnografska iskustva

Budući da su Vongarovi autobiografski narativi ujedno dokumenti života i *okviri* za druge pripovetke i romane u njegovom opusu (Kizilos 1985, 9; Živković 2011a, 55), posvetiću pažnju njegovom memoarskom delu *Dingovo leglo*

¹⁸ V. emisiju Kulturno-obrazovnog programa RTS <https://www.youtube.com/watch?v=1rBXFIeIw88>.

¹⁹ Prestao je da izlazi 2019. godine (v. Poirier 2019).

²⁰ Vongar (2010, 291) pominje i „dr Borsboma“, holandskog antropologa koji je vršio istraživanja u Arnhemovoj zemlji u drugoj polovini 1970-ih i sa kojim je za vreme evropske turneje želeo da se sretne na univerzitetu u Nijmegenu. Reč je o A. P. Borsbomu, koji je osnovao Centar za pacifičke i azijske studije (1991) i kasnije predavao antropologiju Okeanije i Australije (1998–2007) na tom univerzitetu (Vermeulen 2010, 55).

(obj. u Australiji 1999). Kada je 2010. objavljena na srpskom jeziku kao prva knjiga njegovih izabranih dela, to je označilo i piščev „povratak kući“. Knjiga se sastoji od predgovora autora, 17 numerički označenih poglavlja bez naslova, ilustrovanih fotografijama i pogovora Aleksandra Petrovića, „Povratak Srećnog Božića“. Poigravanje s imenom Sreten/Srećan Božić (eng. „Merry Christmas“) u naslovu predstavlja aluziju na pogrešno tumačenje značenja njegovog imena u srpskom jeziku, za šta su bile odgovorne australijska novinarka Margerit Džons (Petrović 2010, 309) i književna urednica *The Sidney Morning Herald*-a Helen Frizel (Frizell 1978b, 7).

Primordijalni etnički i kulturni identitet naratora je jasan i nedvosmislen. On se predstavlja kao naslednik srpske epske tradicije i istorije. Njegovi preci su bili Karadorđevi borci u Kočinoj buni i Srpskom ustanku, što pisac dokumentuje porodičnim predanjima i istorijskim izvorima²¹ (spisima lokalnih hroničara i kazivanjima istorijskih ličnosti, učesnika događaja). Ime Stevan²² figurira u predanjima i genealogiji (alternativnim generacijama): tako se zvao predak koji je bio učesnik Kočine bune, zatim Sretenov otac, učesnik Prvog svetskog rata i sin Stefan kome je posvetio *Dingovo leglo*. Piščeva posveta knjige Peteru Handkeu, nobelovcu, koji je 1987. napisao predgovor za nemačko izdanje njegove zbirke priča *Babaru* (Porodica), može da bude indikativna po sebi, posebno otkako se Handke proćuo kao „branitelj“ Srba.

Prema predanju, Božići u Gornjoj Trešnjevici (predeo gornja Jasenica) potiču od Bože, unuka pomenutog pretka Stevana iz Šatornje. Bili su „velika familija“ sa 35 kuća (Vongar 2010, 117). Antropogeograf i etnograf Borivoje Drobnjaković (1922, 365) navodi Božiće kao jedan od ukupno deset rodova *Prijančevića*, koji su zajedno imali 65 kuća. Nazvani su tako po zaseoku Prijane u Brezovcu, gde su se prvobitno nastanili po doseljavanju iz „Sjenice-Suvodola“ za vreme Karadorđevog ustanka (1909).²³

Zanimanje za oralnu tradiciju i narodnu umetnost potiče iz piščevog detinjstva u Gornjoj Trešnjevici. Odrastao je slušajući srpske epske pesme, koje je njegov otac Stevan naizust recitovao i na pričama stare Cane Matijević, vodećarke, travarke i vračare, o planinskim vilama sa kojima je „drugovala“ po noći (Vongar 2010, 7–8). Reminiscencija na nju je očuvana u liku starice Nane

²¹ Dragana Samardžić, prir., *Kazivanja o srpskom ustanku 1804* (SKZ, Beograd 1980).

²² Ime je grčkog porekla (Στέφανος) i potiče od reči στέφανος, „venac, kruna“. U srpskoj nacionalnoj istoriji i identifikaciji Srba uopšte ima posebno važnu ulogu jer su ga nosili *vladari-ratnici* dinastije Nemanjić kao lično ime ili deo zvanične titule. Sv. Stefan je bio zaštitnik dinastije (Marjanović-Dušanić 1989).

²³ „U Brezovcu su Sjeničani, koje je Karadorđe sagnao u Šumadiju, osnovali zaseok Prijane. Kako ih je bilo mnogo, a malo zemlje, to se oni počnu kretati, i jedni se spuste u susedno selo Trešnjevicu (Prijančevići), a drugi dođu u donju Jasenicu i nasele se u Pridvoricu (Erski Kraj)“ (Drobnjaković 1922, 258).

u romanu *Raki*. Božićeva majka Darinka je bila nepismena i jedva je umela da broji, ali je bila vrsna tkalja. Ranu bliskost sa dalekom, egzotičnom Australijom podstakle su migrantske priče njegovog oca i narodne pesme o australijskoj „vili“ Majls Frenklin (književnici i feministkinji) i drugim medicinskim sestrama iz Škotske ženske bolnice („vili Evelini“ Haverfild, sahranjenoj u Bajinoj Bašti 1920. godine), koje su lečile srpske vojnike na Solunskom frontu.

Do polaska u osnovnu školu, dečak je čuvao stoku i svinje u selu i na trlu u planini, na Kratkom bregu („Milinkovo“ u Vongarovoju romanescnoj prozi). Njegov polazak u školu se podudario sa početkom rata u Jugoslaviji. Nakon godinu dana, „grupa naoružanih ljudi“ je upala u učionicu i ubila mladu učiteljicu; seoska škola otada nije radila do oslobođenja. Drugu traumu je doživeo kada je u njihovu kuću upala „grupa vojnika“: jedan od njih mu je gurnuo cev pištolja u usta i pretio da će ubiti i njega i sestru ako ne kažu gde im se krije otac (Vongar 2010, 116).

Njegovo kasnije školovanje je bilo neredovno i isprekidano²⁴, najviše zbog političke stigme koju je nosio njegov otac, proglašen za „kulaka“ i neprijatelja narodne vlasti. Pohađao je izvesno vreme Hemijsko-industrijsku školu pri fabrici šamota u Arandelovcu (1948) i Mašinsko-mlinsku školu u Novom Sadu (1951). Nakon služenja vojnog roka u Zagrebu početkom 1950-ih, preselio se u Beograd (1954), gde je pohađao Radnički univerzitet, aktivno sudelovao u radu njegovog književnog kluba i pisao poeziju, koju je objavljivao u omladinskoj, studentskoj i sindikalnoj štampi. Do bekstva iz zemlje 1958. radio je kao novinar u Jagodini i Titovom Užicu.

Njegova autobiografska naracija počinje anegdotom o putovanju kroz Australiju²⁵ i prvom, slučajnom, susretu sa domorocem u unutrašnjosti. Ona se može videti i kao varijanta „scene dolaska“ na nepoznat teren (koji će za subjekta postati radni i etnografski teren), karakteristične za putopisnu i etnografsku literaturu (Pratt 1986). Kao emigrant u potrazi za poslom, naivan i neobavešten o australijskoj geografiji i topografiji, kupio je kamilu i zaputio se iz Alis Springsa u oblast Kimberli na severozapadu. Njegov otac, koji je proveo izvesno vreme u Australiji u 1930-im kao ilegalni emigrant, pričao mu je o mestu Hols Krik u istočnom Kimberliju²⁶ gde je tragao za zlatom i sreo Abo-

²⁴ Zajedno sa rođakom dobrovoljno je učestvovao na Omladinskoj radnoj akciji na izgradnji pruge Banjaluka – Doboj (1951). Nadali su se će na taj način dobiti pozitivnu karakteristiku, što bi im omogućilo da upišu neku srednju školu. Pobjegli su sa Akcije jer nisu mogli da podnose svakodnevno maltretiranje komandanta brigade, njihovog komšije iz sela. U toku bekstva Božić je bio lakše ranjen, ali je uspeo da se peške vrati kući, gde ga je sačekala milicijska patrola i uhapsila. Njegov otac je tada bio u zatvoru.

²⁵ O tumačenju tropa putovanja u romanu *Valg*, doživljaju egzila i stranstvovanju u književnom opusu i životnom iskustvu B. Vongara v. Arsenijević Mitrić 2014, 2016a.

²⁶ Zlato je pronađeno još 1885. godine, kada su se hiljade tragača sjatile u to područje (Broom 2010, 111).

ridžine, i Božić je nameravao da stigne tamo (Willbanks 1991, 203). U crvenoj pustinji Tanami, on i kamila su zamalo umrli od iscrpljenosti i žeđi. Spasao ih je Džuburu iz plemena Valbiri, koji je malo znao engleski i imao loš izgovor, kao i sam Božić, ali je bio vrstan poznavalac pustinjačkih staza i belcima nedostupnih izvora vode i hrane.²⁷

Prve domorodačke izraze pisac je dobio od Džuburu: dok ga je starac vodio kroz pustinju, Božić je beležio imena svetih bića, totemskih predaka i nazive za artefakta, biljke i životinje. Kasnije je svom spasiocu, vodiču i prvom etnografskom informantu i njegovoj ženi Elsi, čiji je totem bio kakadu, Vongar posvetio pripovetku *Balanda* ili *Balanđa*. Reč *balanđa* ovde znači „bele papige“, dok oblik *balanda* u jeziku na Arhemovoj zemlji označava belce i Evropljane. Reč je primljena od indonežanskih, makasanskih ribara (potiče od oznake *Hollander*) sa kojima su Aboridžini bili u dužem kontaktu.

Kada je naposletku stigao na odredište, gradilište na reci Ord u Kimberliju, Božić je dobio posao kao fizički radnik na izgradnji velike brane i postrojenja za navodnjavanje. Jugoslovenski doseljenici sa kojima je radio u 1960-im i kasnije bili su fizički radnici, „majstori“ i zanatlije, sa rudimentarnim znanjem engleskog (govornog, ne i pisanog) jezika. Među njima je bilo i izbeglica iz evropskih logora za raseljena lica. Samo jedan iz kruga Božićevih poznanika u radničkom naselju Kununura imao je akademsko obrazovanje, geolog Krsta, s engleskim imenom Kris, ožiljkom na licu i kontroverznom prošlošću tragača za uranijumom, koji je mogao da bude samo predradnik u kamenolomu zato što je došao kao izbeglica i nije mu bila priznata diploma fakulteta.

Posle Drugog svetskog rata, vrhovna vlada Komonvelta i vlade država članica bile su vitalno zainteresovane za povećanje populacije u zemlji, a posebno za naseljavanje unutrašnjosti i ruralnih, pastoralnih oblasti. Do 1960. godine ukupan broj stanovnika je porastao na malo više od deset miliona (u poređenju sa 7.430,200 1945. godine), usled doseljavanja preko milion ljudi pretežno iz Evrope, među kojima je najviše bilo izbeglica, kao i usled porasta nataliteta u zemlji.²⁸ Projektovani cilj je bio samo delimično ostvaren jer je većina imigranata izabrala da živi u gradovima. Isto je važno i za asimilaciju evropskih doseljenika ne-anglosaksonskog porekla, kao i Aboridžina, u većinsko društvo.

Ideju o australijskom načinu života i identitetu u kulturnom, jezičkom, društvenom i rasnom pogledu odredilo je većinsko stanovništvo – Englezi, Škoti i

²⁷ “Džuburu mi je tri meseca bio vodič i saputnik, naučio me je mnoge aboridžinske reči i počeo da me upoznaje sa njihovim verovanjima. Ubrzo pošto sam našao posao u Kimberliju, posetio sam njega i njegovo pleme od kojeg sam dosta toga saznao“ (nav. u Wositzky, prev. A.P.).

²⁸ “Australian Social Trends, 1996“, Australian Bureau of Statistics <https://www.abs.gov.au/AUSSTATS/abs@.nsf/2f762f95845417ae25706c00834efa/e2f62e625b7855bfca2570ec0073cdf6!OpenDocument>.

Irci, protestanti i katolici po veroispovesti.²⁹ Aboridžini su imali malo ili nimalo udela u tome: bili su drugačiji od osvajača po svemu, tuđi po izgledu („rasi“), nerazumljivim jezicima, nomadskom načinu života, društvenoj organizaciji zasnovanoj na odnosima srodstva, bračnim običajima (poliginiji, leviratu, sororatu), privredi (lovu i sakupljanju), verskoj ideologiji i praksi itd.; sažeto rečeno, tehnološki neravnopravni, demografski slabiji i konzervativni u društvenom i kulturnom pogledu. Do 1960-ih, vrlo mali broj Aboridžina se putem mešovitih brakova približio asimilaciji, ponajviše zato što su njihovu integraciju onemogućavale rasne predrasude belaca. Većina je radije ostala u „bušu“ (Berndt 1964, 26). Uprkos tome, Ronald Bernt je stanje u zemlji označio kao „stabilni pluralizam“.

U posleratnim decenijama, glavna struja migracija je išla iz Velike Britanije, Nemačke, Poljske, baltičkih zemalja, Mađarske, Grčke, Italije i Španije. Vongar (2010, 88) o tome svedoči kao učesnik: kada je 1969. dobio građevinski posao u Gouvu, u tek izgrađeni radnički logor na Valabi Biču „slio se veliki broj belih radnika – iz Švajcarske, Španije, Finske, Jugoslavije³⁰, Italije, Grčke, Nemačke, Engleske i tako dalje... Liga naroda okupljena u Gouvu“.

Od svog dolaska u Australiju, koji mu je omogućio Slavko Danilović, njegov drug iz Industrijske škole u Arandelovcu i jugoslovenski politički disident, Božić je obavljao teške fizičke poslove. Nakon rada na Ordu, zaposlio se kao domar u turističkom naselju Mandora. U tom periodu se još više zbližio i saživeo sa lokalnim Aboridžinima. Potom je usledilo zaposlenje u Gouvu. Ulazak na teritoriju Arnhemove zemlje i rad u rezervatima bio je moguć samo u posebnim slučajevima i sa zvaničnim dokumentom Ministarstva za socijalna pitanja. To je važilo i za antropologe: sve do početka 1970-ih, njihov rad na terenu i učešće u životu dalekih domorodačkih zajednica bili su smatrani skoro za subverzivno delovanje zato što je svako mešanje i druženje sa Aboridžinima bilo zakonom zabranjeno. Sredinom 1970-ih, kada je Džilijan Kaulišo (Cowlshaw 2015) vršila terensko istraživanje kod naroda Rembarnga na jugu Arnhemove zemlje, mogla je da se osvedoči u prezir lokalnog stanovništva prema antropolozima

²⁹ Odatle potiču i savremene nevolje u označavanju modernog stanovništva, čiji je sastav veoma heterogen, opštim nazivom „Angloaustralijanci“ koji koriste pripadnici dominantnog društva. Engleski je zvaničan jezik, ali se u zemlji govori više od 200 različitih jezika.

³⁰ Pored Sretena Božića, na privremenom ili trajnom radu u Australiji bila su i njegova braća Milosav, sa celom porodicom i Milenko. Njihova sestra Živanka je radila u SR Nemačkoj, u fabrici za preradu ribe kod Hamburga. Njihovi potomci žive u Australiji, Nemačkoj i Francuskoj. Ronald Bernt (Berndt 1964), u svom kratkom prikazu „problemâ asimilacije“ u Australiji, među evropskim doseljenicima uopšte ne pominje Jugoslovene: oni se skrivaju u neodređenoj kategoriji „ostali“. Do početka 1980-ih ukupna populacija jugoslovenskih doseljenika je brojala oko 400.000 osoba (Vasović 1982, 32).

i drugim „ljubiteljima“ Aboridžina, iza čega se krilo nepoverenje i dublji strah od „primitivaca“. U toj zabačenoj i prostranoj pastoralnoj oblasti belci su držali velike zemljišne posede sa stočnim farmama, na kojima su glavnu radnu snagu činili crni ljudi.

Krajem 1960-ih ili početkom 1970-ih Božić je postao politički sumnjiv vlastima u Severnoj Teritoriji (kao „špijun“ Hladnog rata). U Gouvu je shvatio da ga prate, zbog članka o razornom uticaju rudarske korporacije koji je poslao Gordonu Brajantu, saveznom političaru iz Laburističke stranke i koji je bio objavljen u časopisu *The Smoke Sygnals*, zvaničnom glasilu organizacije Aborigines Advancement League u Melburnu (Vongar 2010, 91–93). Zato je pobjegao u buš i sakrio se među Aboridžinima: „Svoje izgleda da ostanem u bušu povezivao sam s nadom da će me, pogrešno, smatrati američkim dezerterom“ (109). To je bio motiv da napiše nekoliko priča o Vijetnamskom ratu. Kada je za to delo dobio vodeću australijsku nagradu za kratku priču, nije se pojavio na dodeli priznanja iz bezbednosnih razloga. Kasnije, prilikom jedne posete Darvinu, prišla su mu dva „kršna čoveka“:

Bili su veoma grubi; nikada nisam otkrio za koga su zapravo radili, ali rekli su mi da stvaram nevolje i da moram da napustim zemlju. [...] Osećao sam da će poći za mnom ako pobegnem u buš i da bi me tamo mogli ubiti, a isto tako i Đumalu i decu. Izgledalo je mudrije ostati u Darvinu. Moji progonitelji su mi rekli da za tri sata jedan avion leti u Evropu i da mi je rezervisano mesto u njemu. Ispratili su me na avion [...], kako bi bili sigurni da sam ušao u avion (Vongar 2010, 109–110).

Pošto je bio nasilno deportovan, proveo je izvesno vreme u Evropi i Jugoslaviji. Po povratku u Australiju, kupio je živopisno prostrano imanje u Gipslendu, južno od Melburna (u Nodžiju, gde je živeo narod Kurnai) i tamo se nastanio, sa nadom da će pronaći svoju porodicu i plemenske rođake i dovesti ih sa severa. U „Dingovom leglu“ je počeo da gaji dingoe, koji imaju posebno mesto u njegovom životu (Vongar 2010, 297–306) i simbolička značenja u njegovoj pripovednoj i romanesknoj prozi (v. Arsenijević Mitrić 2016c).

Da bi preživeli i da bi mogao da piše, ponovo je morao da radi teške fizičke poslove: na izgradnji brane Kardinija Krik i vodovoda za snabdevanje Melburna, naselja Čarters Taures u Kvinslendu i fabrike za preradu vune u Kensingtonu, predgrađu Melburna, gde se povredio prilikom pada sa skele. Zbog preloma zgloba desne šake i niza drugih preloma i povreda morao je da odsustvuje s posla cele dve godine, „ostavši bez prihoda i sa gomilom neplaćenih računa“ [...]. Nakon nesreće na građevini i pisanje i život su mi bili još više otežani“ (Vongar 2010, 153). Odbio je predloženu operaciju, povratio funkciju desne šake zahvaljujući upornom vežbanju i zaposlio se kao pomoćnik na prigradskim stanicama Državne železnice, gde je čistio toalete i perone i uzimao karte od putnika. To je bio slabo plaćen posao koji niko drugi nije želeo.

Potom je oboleo od kancera, što je verovatno bila posledica izlaganja radioaktivnom zračenju u srednjoj Australiji. Kada ga je Keti Kizilos intervjuisala u njegovoj kući u Svetoj Kildi (Melburn), poverio joj je da decenija provedenu u Arnhemovoj zemljinije bilasrećna, bila jetragična, ali da je njegova tragedija ništavna u poređenju s onom koja je zadesila njegove junake. „Pisati o cveću je greh u ovim vremenima“, rekao joj je citirajući Brehta (Kizilos 1985, 9). U toku razgovora novinarka je imala osećaj da tog ljubaznog, ali tajanstvenog čoveka okružuje aura „duboke melanholije“ i otišla je sa pomešanim osećanjima, pod utiskom čudne „farse“ oko njegovog identiteta i „očigledne tuge“ koju je nosio u sebi. Posle nekoliko godina, Božić je ponovo doživeo da ga privode, sumnjiče, isleđuju i provaljuju mu u kuću na imanju. Tada mu je zaplenjen rukopis romana „Manhunt“, koji je kasnije ponovo napisao.

Strategija pisanja pod pseudonimom i nevolje s identitetom u australijskom kontekstu

Eksperimentisanje migrantskog pisca (kao intelektualnog nomada ili kosmopolitskog intelektualca) sa fikcionalnim identitetima, kakva je zamena ili usvajanje identiteta nekog drugog, može da proizlazi iz namere da se podriju konvencionalna shvatanja o poreklu („korenima“) i pripadanju, a verovatno najviše od svega, ukorenjene rasne predrasude „Bele Australije“ o drugima. Pojedini zapadni postmodernisti (npr. Clifford 1997) shvataju identitet u savremenim multikulturnim društvima kao fluidan i hibridan fenomen, koji može da ima kreativan i performativan karakter. Za njih su međunarodna i transkontinentalna putovanja, migracije i nomadstvo uopšte „primeri najproduktivnijih“ vidova kulturnog identiteta, što se eventualno može prihvatiti kad je reč o intelektualcima i turistima, ali svakako ne i o izbeglicama u logorima i skloništima (Jang 2013, 65).

U slučaju Božića-Vongara, spontani ili strateški izbor pseudonima iz aboridžinskog repertoara značenja³¹, kao identiteta koji će odrediti karakter njegovog

³¹ „Vongar“ je aboridžinska reč, ime koje su mi dali ljudi sa kojima sam se upoznao i sa kojima sam prijatelj. Ime u stvari znači ‘glasnik’; korišćena je često u mitologiji Arnhemove zemlje, to je istočni deo Australije. Označava osobu koja dolazi iz spoljnog sveta, a to je u aboridžinskom shvatanju svet mrtvih, ili duhovni svet, taj ‘glasnik’ prenosi poruke iz sveta mrtvih. [...] Dobio sam to ime, manje ili više, slučajno i to sam objasnio u svojoj autobiografiji. Imao sam običaj da se prišunjam, prikradem u aboridžinske rezervate i uspevao sam da ostvarim kontakte i da se sprijateljim sa lokalnim ljudima. Da bi se ušlo u te rezervate bila je potrebna dozvola, a ja nikada nisam imao tu sreću da je dobijem. Jednog dana nadzornik jednog od rezervata došao je da proveri situaciju na toj lokaciji i shvatio sam u trenutku da ne mogu da pobegnem a da me ne ugleda. Bio sam u ozbiljnom problemu. Legao sam na zemlju, a jedan od Aboridžina počeo je da

pisanja, bio je verovatno podjednako uslovljen književnim, estetskim i vanknjiževnim, društvenim, psihološkim i egzistencijalnim razlozima: od ličnog poistovećivanja sa kulturnim etosom Aboridžina i prirode književne građe do uticaja stvarnih migrantskih i disidentskih iskustava³², koja su pak uslovila razne taktike prerusavanja i zametanja ličnih tragova radi opstanka u novoj sociokulturnoj sredini. Bio je stranac i autsajder u australijskom dominantnom društvu po više osnova: etničkom poreklu, jeziku, obrazovanju, životnoj filozofiji, političkom opredeljenju i položaju na margini društva. Ova pretpostavka je antropološka koliko i fenomenološka (iskustvena i zdravorazumska). Za književne teoretičare, sa njihovim sofisticiranim pojmovima i pitanjima o tekstu i diskursu, ona je verovatno ordinarna i nezanimljiva: previše spoljašnja, referencijalna i intencionalna – učitava model identiteta autora kao otelovljenog aktera u društvenom svetu.

Dok je čistio toalete na železničkoj stanici, mislio je da, kao pisac, treba da ispriča „samo jednu polovinu – ostavljajući čitaocu da u svojoj mašti domisli drugu“. Razmišljao je o tome da svoje ranije dokumentarne tekstove o položaju Aboridžina preradi u „poseban žanr beletristike“, ali nije imao ideju kako da izgradi taj žanr, jer ništa slično nije čitao, niti je znao „da li nešto takvo uopšte postoji“ (Vongar 2010, 162). Kada mu je to pošlo za rukom, postao je internacionalno poznat i priznat pisac, ali i sporno ime u domorodačkoj književnosti i disident u australijskoj književnosti.

Kao emigrant, Božić je po osnovi jezika i fizičkog („balkanskog“) tipa mogao da bude percipiran i kategorizovan u Australiji samo kao „drugi“, neko ko ne pripada dominantnoj kulturi i društvenoj sredini belaca: *Wog*, opšti naziv za došljake iz južne Evrope, Sredozemlja i sa Bliskog istoka (Condliffe 2013). Kao što smo videli, on se i sam predstavljao kao „drugi“: „gipsy“/*Gara*³³ ili mešanac, Srbin po ocu, Aboridžin po majci. Prema Džonu Larkinu (Larkin 1978, 9),

peva nešto iznad moje glave izvideći uobičajeni ritual. U to vreme moja koža je bila preplanula od sunca, ali ipak se videlo da sam belac. Nastavljajući ritual počeli su da me mažu pepelom kao da sam bolestan. Nadzornik je upitao ko sam ja, a oni su odgovorili da sam ‘Vongar’ tj. ‘glasnik’ iz duhovnog sveta. Tako sam bio spasen, i zadržao sam ime Vongar.“ (Wositzky, prev. A.P.)

³² „Jednom mi je jedan srpski pesnik, Matija Bečković, ispričao da su pisci u Beogradu tokom Titove vladavine razvili posebnu veštinu za zavaravanje cenzora. Knjiga je trebalo da bude napisana u stilu i na način koji se cenzorima činio politički prikladnim, dok su čitaoci istu knjigu čitali kao kritiku vladajućeg sistema“ (Vongar 2010, 161–162). „Većina omladine mojeg naraštaja je odabrala da se ne pobuni protiv opresivnog sistema ‘maršala Tita’. [...] Nisam se pomirio sa tim sistemom i morao sam da napustim zemlju. Ali, čak i sada sam se, živeći pola sveta daleko od svoje stare domovine, suočio sa sličnim problemima“ (Vongar 2010, 108).

³³ Božićev stari nadimak iz Srbije, koji T-M. Mejer (Meyer 2006, 152) tumači kao pogrđan u srpskom kontekstu, što ne mora da bude slučaj: „Gara“ je nadimak koji se daje crmpurastim osobama („garav/a“) i žensko lično ime.

opisao je sebe kao „Ciganina“, što je moglo da ima značenje ne samo Rom u etničkom već i u metaforičkom smislu, lualica i „lukavac“.

Ima više takvih primera autokonstrukcije i konstrukcije imaginarnog identiteta B. Vongara (v. biografsku belešku o Banumbiru Vongaru u Veličković 1983, 198). Na primer: Božić je rođen 1932. u Gornjoj Trešnjevici kod Arandelovca, ali u intervjuu koji je kao B. Vongar dao američkom kritičaru Reju Vilbanksu stoji da je rođen 1936. Na Vilbanksovo pitanje da li je tačno da je rođen 1936. u Jugoslaviji, odgovorio je da ne zna gde je rođen i da nikada nije upoznao svoju pravu majku; odgajila ga je druga žena koja je imala sedmero svoje dece. Ona mu je rekla da ga je otac doveo sa sobom kada se vratio u selo u 1930-im, nakon boravka u Australiji (Willbanks 1991, 202). Na opštem planu, Mejerova (Meyer 2006, 5) to objašnjava kao posledicu poistovećivanja pisca sa njegovim modelom identiteta autora: kada se njegovo staro „ja“ menja, autobiografski narativi i sećanja se preinačuju ili ponovo ispisuju.

B. Vongar je počeo da piše na engleskom krajem 1960-ih, a da objavljuje pod ovim imenom početkom 1970-ih. Prema njegovom objašnjenju, inicijal „B“ upućuje na prezime Božić i predstavlja kraći oblik varijante Božić-Vongar. U početku su bila u „igri“ i druga rešenja: domorodačka imena Birimbir, u značenju „duh“ i Banumbir³⁴, Jutarnja Zvezda – ovaj duh figurira u obrednim pogrebnim pesmama i povezan je sa *Bralgu*, zemljom mrtvih (Berndt and Berndt 1999, 377–378). Značenja polisemičnog prezimena Vongar su „glasnik“ iz duhovnog sveta i „stranac“ u slobodnom prevodu (Vongar 2010, 169–170).

Uz pomoć svog prijatelja Alana Maršala, koji je bio poznat po svojoj prokomunističkoj orijentaciji i književnoj reputaciji u socijalističkim zemljama, 1972. je objavio zbirku kratkih priča, *The Sinners: Stories of Vietnam*, sa Maršalovim predgovorom i kod australijskog izdavača. Maršal je bio taj koji je „servirao“ priču da je autor afroamerički dezertar i da se krije među Aboridžinima u bušu. Sam Vongar kasnije, u autobiografiji (2010, 109), pojašnjava da je to bilo smišljeno kako bi se njegov stvarni identitet sakrio od australijskih vlasti. Ova taktika je očigledno bila delotvorna (bar neko vreme) budući da je u Katalogu Nacionalne biblioteke Australije Vongarovo fiktionalno delo³⁵ zavedeno na sledeći način: „Subjects: Vietnam War, 1961–1975 – Personal narratives, American“.

Prvi roman, *Manhunt* (u srpskom prevodu, *Hajka na čoveka*³⁶, 2016b), objavio je 1975. godine takođe pod imenom B. Vongar i kod australijskog izdavača.

³⁴ Varijanta Bahumir Vongar u nemačkom izdanju *Valg-a*, odnosno zbirke *Put za Bralgu* (Veličković 1983, 198) nastala je greškom urednika (Meyer 2006, 150).

³⁵ <https://catalogue.nla.gov.au/Record/1658068?lookfor=subject:%22Vietnam%20War,%201961-1975%20--%20Personal%20narratives,%20American.%22&offset=4&max=164>.

³⁶ Prema A. Petroviću (2016, 269), to je u stvari prvi roman Vongarovog nuklearnog ciklusa, dok je *Diđeridu Šaman* poslednji i „predstavlja neku vrstu izlaska iz [...] začaranog kruga“ nuklearnih tehnologija.

Glavni lik je Kinez Dao Ba Keng, arhitekta iz Melburna, oženjen belkinjom i na dobrom putu da se asimiluje u australijsko društvo. Njegova životna trajektorija i društvena pozicija menja se odjednom, kada se njegova boja kože pretvori u crnu i pokrene spirala zlokobnih događaja, poput niza noćnih mora, izvan njegove kontrole i moći poimanja. Kafkijanska situacija progonjenog junaka i sumorna atmosfera *Hajke* evocira *Proces* i *Preobražaj*, koje je Božić čitao u 1950-im kada su oni objavljeni u našoj zemlji (1952, 1954).

Godine 1978. u SAD je izašla Vongarova zbirka kratkih priča, *The Track to Bralgu*, koje se zasnivaju na mitovima starosedelaca na severoistoku Arnhemove zemlje. To su svete (*maraiin*) priče o njihovim velikim precima, kreatorima i utemeljivačima verske dogme i ponašanja, kao što su Đangavul, Laintjung, Banaitja, Sestre Valalag i dr. Prema mitologiji Jolngu klanova iz polovine *Dua*, njihova zemlja mrtvih *Bralgu* ili *Bu'ralgu* je mitsko mesto u koje su prvobitno stigla sveta bića kreatora i kulturnih heroja. Bralgu je ostrvska zemlja čiji geografski položaj nije utvrđen; neki informanti Ronalda Bernta su govorili da bi to moglo biti jedno od ostrva u zalivu Karpentarija ili kod Kejp Jorka.

Pohvalan predgovor knjizi napisao je južnoafrički pisac Alan Paton, čiji je roman o aparthejdu *Plači, voljena zemljo: priča o utehi u nesreći* objavljen 1954. u Jugoslaviji. Ime B. Vongar je otada ukazivalo na identitet pisca kao autentičnog Aboridžina iz Severne Teritorije (Keneally 1978). Izvan Australije, Vongarova zbirka je ocenjena kao vredan doprinos australijskoj domorodačkoj književnosti (Sharrad 1982, 38) i kategoriji svedočenja o represiji iz perspektive obespravljenih žrtava zapadnog imperijalizma (Gunew 1993, 4). Prema australijskoj kritičarki bugarskog porekla Sneži Gunev, kod kuće jedva da je bilo prikaza ove i drugih knjiga, ali su zato svi bili opsednuti „Vongarovim' biografskim akreditivima“. Medijska hajka na pisca počela je odmah po objavljivanju američkog izdanja *Puti za Bralgu*, kada su horde novinara „istraživača“ tražile tobožnje dokaze za unapred stvorenu tezu

da je knjiga zapravo podvala. Ili, još gore, tražili su dokaze o mom iskorišćavanju Aboridžina koji su svoje priče podelili sa mnom. Vodeće australijske dnevne novine *Sydney Morning Herald* bile su posebno glasne, objavljujući tokom cele jedne nedelje niz članaka pod velikim naslovom: 'U potrazi za B. Vongarom'.³⁷ [...] Pokazalo se da sam ja možda špijun, ubačen izvana, [...] da pišem o položaju Aboridžina u Australiji (Vongar 2010, 223).

Prva pripovetka u zbirci je „Mogvoj, Prevarant“. Pripoveda je pokojnik, velečasni Džordž (Gurg) od Riraćingua, dok njegovo telo danima leži u kovčegu

³⁷ Detektivska priča sa „sinopsisom“ i „tragovima“ za praćenje, a jedan od njih je ponudio izdavač Džon Kodi, koji ga nikad nije sreo: Banumbir Vongar je anagram od „Ban Uranium“! Poigravanje Helen Frizel (Frizell 1978b, 7) sa slagicom BANUMBIRWONGAR dalo je „Ban Uranium Now“ itd.

zaključanom u crkvi, čekajući da se belci iz rudarskog konzorcijuma CHEAT³⁸ dogovore oko sahrane. Za to vreme njegova duša luta, posećuje belce koje je sveštenik poznao za života i traži od njih samo jedno, da kao hrišćanin bude dostojno sahranjen na plemenskoj zemlji, na malom parčetu „tri stope sa šest“. Ali, nema mesta za njegovu raku jer je sva zemlja Riraćingua „u rukama CHE-AT-a“. Plemenska zemlja je raskopana i razorena, putovanje u Bralgu je postalo neizvesno i ostaje mu samo da kao Mogvoj luta u zemlji živih i da ih povremeno uznemirava. To je i glavna uloga ovog duha-varalice u mitologiji Jolngua.

Sve Vongarove priče povezuju motivi smrti kao poslednjeg utočišta i smirenja (odlazak u Bralgu) i razaranja, od sloma domorodačke porodice i demografskog propadanja plemena do ekološkog devastiranja i kontaminacije njihovih teritorija za vreme više talasa zlatne i uranijumske groznice i nuklearnih testiranja. Nižu se prizori spaljene zemlje, sivih kostura mrtvog drveća, radioaktivnih i hemijski zagađenih *bilabonga* s otrovnim isparenjima, životinjskih leševa, planina i stena s otvorenim utrobama poput crvenih rana i ožiljaka, zardalih buldožera i industrijskog otpada u pustinjskim dinama i na plažama. Po snazi opisa i psihološkim efektima, uporedivi su s onima u rudarsko-industrijskoj zoni nekadašnjeg Gulaga u zapadnom Sibiru, koje predočava Sergej Lebedev (književnik i geolog) u svom romanu *Granica zaborava*.³⁹ Tako izgleda svet nakon katastrofe, „rascijepljeni i odijeljeni svijet, bez mogućnosti da se ponovo sastavi“. Ljudski um zanemi pred prizorom *zjapeće rupe* gigantskog kamenoloma, za koji slika pakla i njegovih krugova nije adekvatna jer ona pripada kulturi, dok je napušteni čudovišni kamenolom „antisluka, negiranje metafore kao takve“, „[...] dotad nisam znao kako izgleda svijet čovjeka bez njega samog; sad sam saznao“ (Lebedev 2019, 155, 156).

Od njegovog pojavljivanja na australijskoj i međunarodnoj književnoj sceni, pitanje o numeričkom i etničkom identitetu/poreklu B. Vongara je bilo „velika zagonetka“ za australijske novinare i kritičare. Iako je još od kraja 1970-ih postojala pretpostavka da iza ovog imena stoji jugoslovenski, tj. srpski pisac Sreten Božić, sam Božić je to dugo poricao i predstavljao se kao Vongarov poznanik i posrednik sa javnošću. Osim toga, Vongarovo književno stvaralaštvo je dugo bilo nepoznato u Australiji (Matthews 2006, 367). Australijski izdavači nisu bili zainteresovani za njegova dela, pretežno iz političkih razloga, pa ih je objavljivao u evropskim zemljama (Francuskoj, Nemačkoj, Holandiji itd.) i SAD.

Kada je sredinom 1980-ih stekao međunarodnu reputaciju, njegov rad je u australijskoj sredini bio primljen sa skepticizmom budući da je aboridžinski autor bio „neuhvatljiv“ i „*nevidljiv* čovek“ i da su svi tragovi vodili samo do

³⁸ Consortium of Homage Corporation, Exploration International, Alumina Conglomerat and Transcontinental Mining.

³⁹ Miljenko Jergović ga opravdano označava kao „Veliki ruski roman o hrđi na čeliku komunizma i o krvi u našim žilama“. 05. 10. 2019. <https://www.jergovic.com/subotnjamatineja/veliki-ruski-roman-o-hrđi-na-celiku-komunizma-i-o-krvi-u-nasim-zilama/>.

Sretna Božića (Larkin 1978, 9; Kizilos 1985, 9). Kod jednog dela čitalačke publike, liberalno orijentisane srednje klase, levičarskih intelektualaca, izdavača pa i samih Aboridžina (koje je Vongar svojim primerom želeo da ohrabri da pišu o sebi), to je moglo da izazove samo razočaranje zato što su, kao što dobro zapaža Pol Šarad, svi oni „želeli da Vongar bude stvaran“ (Sharrad 1982, 48), tj. Aboridžin. Od 1960-ih dotada mnogo toga se promenilo u australijskom društvu, uključujući tretman i pravni status Aboridžina i ostalih Prvih naroda.⁴⁰

Tereza-Mari Mejer (Meyer 2006, 6) objašnjava takav ishod na opštem planu otprilike na sledeći način. Kada se zamišljeni (*implicitni autor*) i dotad nevidljivi pisac naposljetku pokaže kao otelovljena osoba i njegov (autorski) model identiteta obelodani kao fikcionalan (fiktivan), to deluje kao šok i ima za posledicu javni skandal. Velika agresija prema piscu svedoči, prema Mejerovoj, da čitaoci i kritičari u većini nisu u stanju da preispitaju *sopstvene* stereotipizacije, te odgovornost prebacuju na pisca i pripisuju mu motive koji bi trebalo da ponude odgovor na pitanje zašto se, grubo rečeno, „lažno“ predstavljao. Iako su koreni tekstualne i paratekstualne prakse „triksterizma“ u imaginativnoj sferi, književni kritičari i publika je doživljavaju kao farsičnu i transgresivnu, kao kršenje podrazumevanih „pravila“ polja književnosti („svetosti“ autora čije ime i autoritet jemče verodostojnost i značenje dela ili „božanskog shvatanja“ pisca kao „stvaraoca“) i moralnih normi društva (Gunew 1993, 6; Burdije 2003, 271).

U Australiji su Vongarove knjige iz nuklearnog ciklusa bile objavljene tek na početku 1990-ih, a potom i nova dela nastala u toku te decenije, *Marngit*, *The Last Pack of Dingoes*, *Raki* i *Dingoes Dan*. Kada su postala dostupna, većinska publika je, kao i manji deo vodstva indigenih zajednica, bila nezainterosovana, nepoverljiva ili neprijateljski raspoložena prema mitopoetskom senzibilitetu i moralno-političkoj dimenziji njegovog angažovanog pisanja. Višestruki su razlozi koji su mogli da ga učine tuđim, ekscentričnim ili nepopularnim, ali i politički sumnjivim, subverzivnim i nepoželjnim disidentom: sâmo prisvajanje, za Aboridžine svetog, imena Vongar; sklonost da pripoveda u prvom licu, dajući glas ljudskim kao i neljudskim bićima, živima i mrtvima, prirodnim i natprirodnim entitetima, odnosno iz emske etničke i ženske rodne perspektive (kršenje pravila o kulturnoj i rodnoj autentičnosti; v. Gunew 1993, 7) o tabuisanim i nepoželjnim temama iz australijske nacionalne prošlosti kao što su „ukradene generacije“⁴¹ i

⁴⁰ Zvanični etnonim *Aboridžini* odnosi se na domorodačke narode koji žive na australijskom kopnu i ostrvu Tasmanija. Drugu priznatu grupu čine *Žitelji Toresovog moreuza*, narodi melanežanskog porekla i kulture na ostrvima u Toresovom moreuzu, između Kejp Jorka i Nove Gvineje.

⁴¹ Izraz potiče od istoričara Pitera Rida (Read [1981] 2006) i odnosi se na politiku asimilacije, koja se zvanično sprovodila od 1890-ih do 1970, a nezvanično mnogo ranije, sa ciljem da se domorodačka deca mešanog porekla odvoje od porodice i smeste u odgovarajuće ustanove radi socijalnog staranja, školovanja, vaspitanja i integracije u društvo. Politika segregacije se pak odnosila na „čistokrvne“ Aboridžine, koje je

sabirni logor Kalin⁴² (koji je 1913. osnovao B. Spenser); da svedoči o posledicama nuklearnih proba na plemenskim teritorijama sredinom XX veka i rudarskih iskopavanja uranijuma koja su se nastavila u Arnhemovoj zemlji u 1970-im, otimanju zemljišta i ekološkom devastiranju; politici asimilacije u 1960-im, deportacijama i nehumanim egzistencijalnim uslovima u rezervatima Papunja (čuveni centar „pustinjske“ škole slikarstva), Kumeragunja i dr.; prijemčivost za oralnu i likovnu tradiciju ugrožene „primitivne“ umetnosti in situ, u oskrnavljenim ili razorenim prvobitnim svetilištima itd.

Većinska strana u društvu videla ga je kao *dvostrukog nepripadnika*, a to je pothranjivalo kritičke rasprave o njegovim spornim „akreditivima“ da piše i da se predstavlja kao „etnički“ pisac (tj. Aboridžin koji piše na engleskom), posvećen komentarisanju australijske politike i zastupanju ljudskih prava Aboridžina (v. Gunew 1993, 3–4; Živković 2011a, 59–63). Da bi neko bio priznat kao aboridžinski pisac, on ili ona mora da dokaže autentično aboridžinsko poreklo i kulturni identitet (Kampmark 2012, 23–30, 28), što je pokazatelj, s jedne strane, načela političke korektnosti u domorodačkoj književnosti, a s druge strane, dominacije monokulturne („anglokeltske“) norme u australijskoj književnosti.

U australijskom kritičkom pisanju, Vongar je postao marker za „tekstualni fenomen“ koji predstavlja veliki interpretativni izazov, odnosno izvor anksioznosti, zato što ga je teško „uhvatiti“ i zatvoriti u mrežu utvrđenih identitetskih kategorija i distinkcija. Vongar kao autor postoji i živi u svojim delima, u impersonalnom „prostoru pisanja“ obeleženom trajnim paradoksom – odsustvom autora-kao-Aboridžina i nemogućim prisustvom Aboridžina-kao-subjekta, imaginativnom tekstualnom prostoru koji „podriva suprotnost“ između jastva kao autentičnog i pretenzije da se bude neko drugi kao neautentične (Nolan 1998, 8).

Prema Patriku Kondlifu, to je hibridan fenomen koji spada u kategoriju između multikulturalnog i domorodačkog pisanja. U tom pogledu je roman *Raki* (Konopac⁴³; napisan 1994. godine za vreme rata; Vongar 2011) egzemplan, primer pisanja iz ukrštene bikulturne perspektive i veoma složene narativne strukture,

trebalo zaštititi u rezervatima i omogućiti im da žive na svoj tradicionalni način. Istraga o „ukradenim generacijama“ je počela 1995. i okončana 1997, kada je sastavljen opširan izveštaj sa dokaznim materijalom, *Bringing Them Home*, u kojem se tvrdi da su vlada Komonvelta i vlade nekoliko australijskih država bile odgovorne za zločin genocida (https://www.humanrights.gov.au/sites/default/files/content/pdf/social_justice/bringing_them_home_report.pdf). Analizu i kritiku videti u Manne 2012.

⁴² Kahlin Compound (1913–1939) <https://www.findandconnect.gov.au/ref/nt/biogs/YE00032b.htm>.

⁴³ Ili konoplja, koja je, kao što dobro primećuje A. Petrović (2011b, 44), glavni junak romana zato što je u „najdubljem nesporazumu sa tehnološkim svetom“. U pozitivnom smislu, ona simbolički predstavlja svet kulture i mitsku *axis mundi*, sponu između neba i zemlje, a u negativnom smislu je „omča“, metafora zla, ropstva i tiranije u ljudskom društvenom i istorijskom svetu.

što predstavlja veliki izazov za čitaoce. U njemu se uzajamno prepliću i stapaju mit, legenda i istorija, karakteri srpskih i aboridžinskih junaka, njihovi običaji i verovanja, mesta (Milinkovo i Milingimbi), vremena i događaji iz dva različita „registra“ kolektivnog pamćenja i iskustva – australijske domorodačke i srpske nacionalne istorije (od srednjeg veka i turskog doba, preko Drugog svetskog rata i ustaškog genocida u NDH, do ratova u 1990-im): ukradene generacije i danak u krvi, nuklearne probe u australijskoj pustinji i NATO bombardovanje (upotreba bombi sa „osiromašenim“ uranijumom u Bosni 1995. i SRJ 1999. godine) itd. (v. piščev „Pogovor“, 266–268). To je „živi roman u Andrićevom ključu“ (Petrović 2011c) i „magični realizam“ ujedno (Ristić 2004, 164).

Etnografska i folklorna osnova Vongarovog stvaralaštva

Pamćenje i pisanje čine glavnu osu Vongarovog pripovedanja i svedočenja: usmena tradicija Aboridžina sa severa kao izvor i pisanje kao način da se ona sačuva i da se oživi novim sredstvima i u okviru drugih (premda njoj tuđih) žanrova.⁴⁴ Njihov korpus usmenih predanja označava se i kao Velika tradicija znanja: domoroci je pripisuju svetim natprirodnim bićima, tvorcima prirodnog i društvenog sveta. U njoj skoro da ne postoje priče o migracijama izdaleka: svi Aboridžini veruju da su njihovi preci bili starosedeooci zemlje od „nezapamćenih vremena“, ili formativnog „Doba sanjanja“, koje se verovatno podudara sa ledenim dobom. Izuzetak su mitovi Jolngua o njihovim svetim predačkim bićima. Bilo ih je troje, Brat i Sestre Đangavul (odnosno, četvoro po drugoj verziji) i doplovili su kanuuom iz daleke, nepoznate zemlje preko mora.

U jeziku na severoistoku Arnhemove zemlje, *Vongar* je naziv za opšti religijski i metafizički koncept koji se u domorodačkoj Australiji različito označava od jezika do jezika (*Alđeringa* kod Aranda, *Mura* kod Dierija, *Đuguba* u Velikoj pustinji Viktorija itd.) i prevodi približno kao Doba stvaranja, Sanjanje, Vreme snova, Večno sanjanje, Zakon i sl. Njegovo glavno značenje je u tome da su bića koja su postojala u početku prisutna i u sadašnjosti; ona su besmrtna i aktivno sudeluju u svetu smrtnih ljudi. Svaka osoba rođenjem dolazi iz tog duhovnog sveta i poseduje predznanje. Tokom života ovo predznanje se putem religijskog iskustva, koje je fazno i postupno (u nekim kulturnim grupama stiče se do starosti), pretvara u pravo i celovito znanje o postanju i poretku. Fizičko i duhovno se

⁴⁴ “Za mene je bilo lakše da se uklopim u taj, pre nego u zapadni akademski sistem, kao što je npr. engleski. Jednostavno nisam ni imao izbora – kada sam stigao u Australiju imao sam 28 godina. Nisam obrazovan, ali znam da pišem. Nisam znao ni reč na engleskom pa sam morao da se poslužim tom usmenom tradicijom. Aboridžinska usmena tradicija nije kao evropska, ali je to ipak lično. Ne morate ići u biblioteku, dovoljno je da slušate priče ljudi koji su oko vas.” (Wositzky, prev. A.P.)

shvataju kao komplementarni vidovi stvarnosti, jedno nije moguće bez drugog. Pojedinaac dolazi na svet na isti način kao i životinje, ali iako je smrtan, čovek ima i drugi „život“ ili „dušu“ koja je večna. Ova druga duša je deo „života“ (duha) nekog od besmrtnih natprirodnih bića: totemski predak koji traži da se ponovo rodi u fizičkom svetu bira trudnu ženu kao svoju majku. Ulazak duha ili duše u ženinu matericu je moguć samo ako već postoji fetus i obrnuto, ako ne postoji duhovna supstanca/sušтина fetus ne može da se razvije. Duhovni element koji ga oživljava potiče iz Sveta sanjanja. Rođenje i smrt su tako samo momenti večne sadašnjosti, načini da se izađe iz duhovnog sveta i ponovo vrati u njega. Smrt osobe je „bekstvo“ iz fizičkog sveta i ulazak u čisto duhovni svet, odakle njen duh može ponovo da se vrati i rodi, tj. inkarnira u fizičkom obliku (Berndt and Berndt 1999, 217–218).

Jedan od glavnih etnografskih izvora za mitove, pesme, obrede i umetnost Aboridžina Vongar je našao u antropološkim delima bračnog para Bernt (v. Vongar 2010, 85–86), a verovatno najviše u njihovoj monumentalnoj monografiji, *The World of the First Australians*, koja je prvi put objavljena 1964. godine. Ronald⁴⁵ (1916–1990) i Ketrin Bernt (1918–1994) studirali su socijalnu antropologiju kod Adolfa Pitera Elkina (studenta difuzioniste Eliota Graftona Smita u Velikoj Britaniji) na univerzitetu u Sidneju, gde je A. R. Redklif-Braun 1925/26. osnovao katedru i odsek za antropologiju⁴⁶ (Tonkinson 2007). Zajedno su vršili terenska istraživanja tradicionalnih obrazaca kao i posledica društvenih promena u načinu života i kulturi domorodačkih zajednica širom Australije i u Novoj Gvineji, a najduže u Arnhemovoj zemlji (od 1946. godine). Skoro tri decenije proučavali su lokalnu organizaciju, sistem srodstva, religiju, folklor i umetnost tzv. Murngina koje su oni nazivali Vulamba, a danas se nazivaju Jolngu.

Naziv Murngin za „plemenski“ narod i tip srodničkog sistema uveo je Amerikanac Vilijam Lojd Vorner, sledbenik Malinovskog i posebno Redklif-Brauna.

⁴⁵ T-M. Mejer napominje da je on jedan od Vongarovih polupriznatih izvora kulturnih podataka, ali uporno piše njegovo ime kao „Roland“ (Meyer 2006, 150, 162, 282, 307).

⁴⁶ Redklif-Braun je bio dominantna ličnost u australijskoj socijalnoj antropologiji u prvoj polovini XX veka. U 1920-im je sproveo istraživanje u Zapadnoj Australiji. Prikupio je detaljne podatke o genealogijama i bračnim pravilima, ali nije posmatrao svakodnevne interakcije i primenu načela koja je otkrio u stvarnom društvenom ponašanju (Layton 2002). Na taj način su bili ustanovljeni glavni oblici društvene strukture, tipovi koji su dobili nazive po reprezentativnim plemenima – Karijera, Aranda, Mara u centralnoj i zapadnoj Australiji, a potom i Murngin na Arnhemovoj zemlji. Redklif-Braun je držao katedru do 1931, kada ga je nasledio Elkin. On i Elkin su bili glavni pokretači terenskih istraživanja zato što su bili svesni hroničnog nedostatka etnografskih podataka, velike raznovrsnosti domorodačkih kulturnih grupa i neistraženosti ogromnih područja na kontinentu.

Ovaj etnonim je kasnije odbačen kao neadekvatan jer se odnosi na klanove u polovini *Jiriđa*, ali ne i na klanove u suprotnoj polovini *Dua*. Njihovo tradicionalno društvo se zasniva na tzv. dualnoj organizaciji, načelu egzogamnih patri-linearnih polovina, koje se pri tom razlikuju po jeziku/dijalektu.

Rezultat Vornerovog rada je etnografska monografija, *A Black Civilization: A Social Study of an Australian Tribe* (1937), klasično delo antropološkog funkcionalizma. Ona sadrži izveštaj o lokalnoj organizaciji, sistemu srodstva, ratovanju, religiji, kao i kulturnim promenama nastalim kroz interakcije sa sezonskim indonežanskim ribarima. To je bila neuobičajena tema u antropološkom pisanju tog doba. Nakon Vornera, australijski antropolozi i arheolozi su potvrdili da su Arnhemova zemlja, Kejp Jork i severozapadna obala izuzeci od „opšteg pravila“, po kojem Aboridžini slove za najizolovaniji narod u svetu, a njihove kulture za najautarhičnije i najkonzervativnije. Stanovnici u primorju Arnhemove zemlje imali su najdužu istoriju odnosa sa strancima, neevropljanima, a najviše sa *Mangkasara* (ili Makasanima) sezonskim ribarima i trgovcima iz Makasara na jugu Sulavesija. Oni su verovatno od XVI, a pouzdano od XVIII veka, svake godine dolazili radi lova na morske krastavce (*trepang*), biserne školjke i kornjače za kinesko tržište. Tako je bilo do početka XX veka, kada im je australijska vlada zabranila pristup.

Dotada je ogromna teritorija na tropskom severu kontinenta bila skoro nepoznata Australijancima sa juga. Azijski imigranti su po brojnosti i preduzmljivosti uveliko nadmašivali bele koloniste, a Darwin je imao veću trgovinsku razmenu sa Hong Kongom i istočnoindijskim lukama nego sa bilo kojim australijskim privrednim centrom. U primorskim gradovima kao što su Brum, Darwin, Makaj, Kerns razvilo se dinamično multirasno i multikulturno društvo, u kojem su živеле jedne pored drugih „orijentalne“ i „crnačke“ zajednice Melanežana (Kanaka), Malajaca, Kineza, Japanaca, Filipinaca i dr. Severni Kvinslend je zbog toga dobio pogrdan naziv „Kvinsmongreland“ ili „Mongrelija“, dok su umereniji političari i izveštači govorili o „etnološkom muzeju“ i „vavilonskoj kuli“. Od osnivanja Federacije (1901), takvo „promiskuitetno“ mešanje rasa je izazivalo moralno zgražavanje i strahove dominantnog društva na jugu koje se osećalo ugroženim. Naposljetku je donet niz diskriminatornih zakona protiv useljavanja neevropljana i izvršena je deportacija azijskih i pacifičkih doseljenika kao i privremenih radnika. Ukupan broj tamošnjih Aboridžina je bio nepoznat, a procene su se kretale od 20.000 do 50.000 osoba, mada je stvarni broj verovatno bio mnogo veći, između 80.000 i 100.000 (Reynolds 2003, loc. 211, 219).

Vorner je vršio terensko istraživanje u oblasti Milingimbi na centralno-istočnoj obali Arnhemove zemlje (1926–1929) u doba kada je australijska novinska štampa pisala o domorocima na severu kao ratobornim, „ubilačkim divljacima“ (Cowlislow 2015). U toj oblasti je živelo oko 3.000 Aboridžina, čiji su klanovi

povremeno ratovali i između sebe: Vorner je izračunao da je u periodu 1909–1929 bilo 200 ubistava, počinjenih pretežno iz osвете. Visoka stopa nasilnih smrti u zajednicama Aboridžina bila je posledica kolonizacije ispirale nasilja na granici, kao i nadmetanja za žene/supruge (čestih otmica), krvnih zavada i verovanja da je za smrt odraslih osoba kriva magija neprijatelja, što je takođe nalagalo osvetu.

Nekoliko godina kasnije, na preporuku antropologa, osnovan je rezervat u Arnhemovoj zemlji (1931) i strogo ograničen pristup belcima i strancima⁴⁷, što je podržalo „iluziju“ domorodaca da je to i dalje njihova zemlja i da su bezbedni u njoj (Berndt C. 1985, 21). Potom su osnovane stanice Metodističke misije u Jirkali i Milingbimiju (1935). U Jirkali su misionari najpre podigli crkvu, koju su iznutra živopisali lokalni umetnici iz obeju polovina – Malavan, Nataman, Vanduk, Birikiđi, Gavarin, Naridin i dr. (v. Vongar 2010, 82–83), a potom i misionarsku školu. U crkvenom horu su pevale domorodačke devojke, među njima i Jumajna Burarvana, koja će kasnije postati priznata umetnica i ilustratorka Vongarovih knjiga.

Sredinom XX veka, svi Aboridžini u rezervatu, oko 1.500 do 2.000 osoba, imali su zajedničku društvenu organizaciju i versku ideologiju, ali su govorili različite dijalekte istog jezika (*vulamba*, jezička grupa *mivaid*). Nije postojalo jasno definisano pleme, nego niz klanova (*mala*) i različitih dijalekatskih grupa (*mada*) sa kojima su ovi klanovi povezani. Vorner je prvi uočio postojanje najznačajnijeg religijskog kulta Đangavul, koji je on nazvao Đungkao, ali ga je pogrešno pripisao obema polovinama. Prema Ronaldu Berntu (Berndt 2006, loc. 324), Đangavul je izričito kult polovine Dua, stariji je i čisto tradicionalan, dok su obredi (*nara*) Jiriđa bili inspirisani drugom ideologijom i sadrže importovane strane elemente.

Prema eponimnom mitu, Đangavul, njegove Sestre i njihov matrilinearni rođak Bralbral (ili Barabara) živeli su u zemlji Bralgu neko vreme, stvorili ljude (rođene iz incestuozne veze), izumeli svoje obrede i svečanosti, i ostavili „snove“ u vidu totemskih crteža i svetih amblema. Odatle su se ponovo otisnuli na plovidbu u svom kanuu od kore drveta sa mnoštvom svetih stvari, da bi se iskrcali na plaži Jelangbara u severoistočnom delu Arnhemove zemlje (Port Bredšo), glavnom središtu kulta Đangavul. Đangavul bića su donela sa sobom svete ceremonijalne *ranga* palice i korpu ispletenu od pandanusa i ukrašenu crvenim perjem papagaja. To je sveta torba, *dili* (ova reč potiče iz *jagara*, izumrlag domorodačkog jezika koji se nekad govorio na teritoriji Kvinlenda) i simbolizuje uterus odakle su prvi muškarci i žene izašli.

⁴⁷ Već sledeće godine Jolngui su ubili petoricu japanskih ribara koji su oskrnavili njihova sveta mesta, a Dakijara (Takijar) sa ostrva Vuda ubio policajca iz patrole i bio osuđen na smrt (1933), ali je kazna bila preinačena (v. Vongar 2010, 67–68).

Ovo je samo početak i okosnica velikog epskog mita o stvaranju koji je Ronald Bernt zabeležio u Jirkali (u krajnjem severoistočnom uglu poluostrva, između Zaliva Melvil i Kejp Arnhema) i Milingimbiju, dok je zajedno sa suprugom radio na terenu 1946–47. i 1950. godine (Berndt [1952] 2006). Glavno značenje mitologije, obreda i ciklusa pesama u okviru kulta Đangavul jeste plodnost ljudi i prirode. To je i jedan od lajtmotiva u Vongarovoj prozi i poeziji (v. Milojković-Đurić 2011), koje slave tradicionalni domorodački način života i duhovni pogled na svet, poštovanje prema zemlji i njenim prirodnim darovima, slobodu kretanja i kreativnost nasuprot bedi, bolestima⁴⁸ i beznađu Aboridžina u rezervatima i slamovima – „ljudskog otpada“ (Vongar 2010, 199) i „četvrtog sveta“ (kako je Levi-Stros u *Tužnim tropima* označio njihove korelate u Brazilu), materijalističkom pogledu na svet belaca, nepoštovanju prirode koje se graniči sa mržnjom i anihilaciji crnih ljudi koja poprima razmere Armagedona, biblijske Apokalipse iz Jovanog *Otkrivenja* (Ross 1990).

Vongar je takođe samonicijativno sakupljao mitove i obredne pesme Aboridžina u Arnhemovoj zemlji. Pod svojim srpskim imenom i u koautorstvu s Alanom Maršalom 1972. je objavio zbirku *Aboriginal Myths* (kod australijskog izdavača Gold Star, koji je ubrzo nakon toga propao, a Božić ostao bez honorara). U uvodu za knjigu, on napominje da je snimio tradicionalne priče koje su mu saopštili Muluk i njegovi saplemenici iz naroda Ngulugvonga (Muluk Muluk). Potom ih je zajedno sa Maršalom preveo i priredio u formi prikladnoj za evropske čitaoce⁴⁹ (Božić, Marshall 1972, 14; Vongar 2016a, 12). Knjiga je ilustrovana lepim fotografijama u boji, na kojima su prikazani pejzaži poluostrva Koks, individualni i grupni portreti, obredni ples muškaraca na plaži u Mandori, deca u igri, drevno slikarstvo na stenama i crteži totemskih životinja, rukotvorine (vrhovi za koplja, štitovi i *dili* korpe), sveta mesta, nadgrobni stubovi itd.

Tereza-Mari Mejer (Meyer 2006, 158–163) ocenjuje *Aboridžinske mitove* kao teorijski nerefleksivno delo, namenjeno široj čitalačkoj publici, koje reprezentuje „populističku“ etnologiju 1970-ih: Božićev uvod i fotografije odražavaju nastavak anahronog diskursa o primitivizmu i egzotizmu Aboridžina, kao i socijalnog darvinizma nasleđenog iz antropologije XIX veka, sa „svim kolonizujućim implikacijama“. Njena kritička analiza u maniru dekonstrukcije je primer *ex post* sveznalačke kritike i ideološke osude koju postmoderni i postko-

⁴⁸ Najviše je bila raširena trahoma, zarazna „peščana“ ili „pustinjska“ bolest očiju (posebno u centralnoj Australiji), koja je imala razmere epidemije. Do danas je ona u značajnoj meri redukovana i trebalo bi, prema programu lečenja i prevencije koji se sprovodi od 1996, da bude iskorenjena do 2020. godine.

⁴⁹ Preteča ovog dela u domorodačkoj književnosti je zbirka *Native Legends* (oko 1929.) Dejvida Juniapona, koji se inače smatra prvim aboridžinskim piscem (Kampmark 2012, 25, 26).

lonijalni antropolozi upućuju svojim naučnim „precima“ kao „neprijateljima“ iz prošlosti (v. Cowlishaw 2015). Osim toga, Sreten Božić nije akademski antropolog, ali to nije ni Mejerova.

Muluka je upoznao za vreme koroborija u Mandori, nedaleko od domorodačkog naselja Delisavil⁵⁰ (dvadesetak kilometara od Darvina), u kojem su bili pomešani preostali članovi plemenâ Laragia, Vogaiđ, Varej, Nangiomeri i dr. (Bozic, Marshall 1972, 11–13). „Tamo šalju crnje kada ih puste iz zatvora“, objasnio mu je pre toga Džo Geleri, Aboridžin sa kojim je nekoliko dana delio „kavez“ kada je bio uhapšen u bušu (Vongar 2010, 29).⁵¹ Međutim, pravi saradnik u pripremi zbirke bila je učiteljica Rozalind Beri iz jednog domorodačkog naselja u okolini Darvina, a ne Maršal, čije je afirmisano ime tu poslužilo u legitimizaciji dela (Vongar 2010, 133). Maršal je na kraju Drugog svetskog rata proveo izvesno vreme u Arnhemovoj zemlji sa Jolnguima, koji su mu nadenuli ime *Guravila*, Pripovedač.

Nakon objavljivanja zbirke priča *Put za Bralgu*. *Babaru* postojala je zamisao da se Božićeva knjiga o mitovima prevede i objavi pod naslovom *Priče iz doba snova* (Veličković 1983, 198). Objavljena je tek 2016. pod naslovom *Aboridžinski mitovi* zajedno sa Vongarovom fotografskom monografijom *Totem i ruda* iz 1974. u okviru njegovih izabranih dela. Ova druga knjiga je najpre izašla na nemačkom, *Bumerang und Bodenscharze* i pod prvobitnim naslovom („Boomerang and Atom“), koji je Vongar promenio strahujući od australijskog Zakona o atomskoj energiji iz 1950-ih: za kršenje njegovih odredbi bile su zaprećene kazne zatvora od 20 godina.

Pored sopstvenog etnografskog rada i čitanja antropološke i druge literature, Vongar je imao priliku i da upozna neke australijske socijalne antropologe⁵² i da

⁵⁰ Delisavil je osnovan 1941. kao vladino naselje za narod Vogaiđ, najpre pod nadzornikom Bilom Harnijem (Elkinovim etnografskim saradnikom), a potom Džekom Marijem. Kasnije je dobio naziv Beljuen (Povinelli 2002, 147). Američka antropologinja Elizabet Povineli je proučavala ovu malu zajednicu 17 godina (1984–2001).

⁵¹ “Ovakvo zatvaranje u kutiju nalik na kavez podsetilo me je na život u mojoj staroj zemlji, pod drakonskom vlašću ‘maršala’ Tita“ (Vongar 2010, 30). „Tito je bio jedan od najdespotičnijih vladara našega veka, a častoljubiv do te mere da podražava i čak premaši raskošan životni stil jednog Nemca, Hermana Geringa [...]. Tito se oblačio pretenciozno, oponašajući Geringa. Čak je imao i veliki privatni zoološki vrt, umetničku zbirku, a žudeo je za najprivlačnijim glumicama u zemlji. Video je sebe kao mnogo većeg ‘maršala’ od Geringa“ (Vongar 2010, 127).

⁵² Nije mi poznato da li je o Vongarovom radu pisao i neki australijski antropolog. Jedan od prvih književnih naučnika koji je nastojao da proveri pouzdanost etnografske građe u njegovoj ranoj pripovednoj prozi, sučeljavanjem s antropološkim delima Vilijama Stanera, Elkina i bračnog para Bernt, bio je Pol Šarad (Sharrad 1982). Jedina činjenična greška koju je on mogao da otkrije u zbirci *Put za Bralgu* tiče se pomena imena pokojnika, uz ogradu da bi nepridržavanje tog tabua u pripovedanju Vongarovih

ostvari saradnju sa njima. Godine 1974. je završio rad na rukopisu za planiranu knjigu, *Od pećine do Jirkale: 30.000 godina aboridžinske umetnosti* i prikupio dokumentarni materijal za monografiju *Totem i ruda*. Izložba fotografija pod ovim naslovom je najpre postavljena u Centru za obrazovanje odraslih u Melburnu, gde ju je otvorio Gordon Brajant, ministar za aboridžinska pitanja u laburističkoj vladi saveznog premijera Gofa Vitlama. Otvaranju su prisustvovali književnici Alan Maršal i Džon Morison, antropologinja Izobel Vajt i Patriša Eksel, urednica izdavačke kuće Makmilan.

Potom je na poziv Dereka Frimana, šefa odseka za antropologiju na Australijskom nacionalnom univerzitetu u Kanberi, Božić sa svojom izložbom gostovao na tom univerzitetu povodom proslave Nacionalnog dana Aboridžina. Tada je ponovo sreo svog starog prijatelja iz Jirkale Roja Mariku i Jamija Lestera iz Alis Springsa; Lester je održao govor, prvi te vrste u javnosti, o nuklearnim probama, „ispričan onako kako ih je videla jedna od žrtava“ (Vongar 2010, 148). Izložba „Totem i ruda“ je potom obišla „najveće provincijske centre“ i trebalo je da bude prikazana u biblioteci Parlamenta u Kanberi, ali je posle samo dva dana povučena iz „tehničkih razloga“, tj. političkih razloga i „anatemisana“ (Vongar 2010, 150, 152). Glavni vinovnik toga je bio „glavni bibliotekar“ Majkl Tvejts, koji je svojevremeno radio kao obaveštajni oficir ASIO i učestvovao u špijunskoj „ aferi Petrov“ 1954. godine (Schwartz 2006, 15). Izložba je ipak bila priređena u Australijskom institutu za aboridžinske studije u Kanberi (1974), ali je Vongar objavio knjigu *Totem and Ore* u Australiji tek 2006. godine.

Na osnovu proučavanja likovne umetnosti, usmene književnosti, jezika, običaja i artefakata Aboridžina, Božić je zaključio da je domorodačka kultura na tlu Australije mnogo starija od skromnijih procena arheologa, da potiče od pre 40.000 godina ili više. Iako je teza bila nova i smela, podržala ju je Izobel Vajt, upravnica Odseka za antropologiju na Monaš univerzitetu u Melburnu, i „velikodušno je ponudila“ da napiše predgovor za knjigu *Od pećine do Jirkale* (Vongar 2010, 146). Patriša Eksel je poslala rukopis antropologu Čarlsu Pirsiju Mauntfordu na recenziju. Mauntford je bio konzervativan po ovom pitanju i star (preminuo je 1976), i Vongarova knjiga nikad nije objavljena.

Bilo je tu još nečega: u mom rukopisu se često pominjala dvostruka tragedija koju su preživljavali starosedeoci Australije – kopanje ruda uranijuma i nuklearne probe – što ih je raspršilo sa njihove nasleđene zemlje i uništilo njihov kul-

junaka moglo ukazivati na slabljenje tradicionalnih normi (Sharrad 1982, 38). Jelena Arsenijević Mitrić, koja je 2010. sprovedla i intervju sa Vongarom, dala je svoj doprinos tumačenju ovog manje poznatog aspekta Vongarovog stvaralaštva tako što je detaljno analizirala formativni uticaj dela ruskog istraživača N. N. Mikluho-Maklaja na njega kao pisca i „antropologa“ (Arsenijević Mitrić 2017). Pre toga (Arsenijević Mitrić 2016c), analizirala je značenja istaknute figure dinga u Vongarovoj prozi, dovodeći ih u vezu sa narodnim predstavama o vuku u srpskom folkloru, staroj srpskoj religiji i kultu predaka.

turni pejzaž. Znajući dobro za stroge odredbe Zakona o atomskoj energiji, niko se nije usuđivao da piše o toj tragediji. Maunford je živeo u Adelaidi, koja je ponekad i sama bivala u izmaglici od radioaktivne prašine koju bi vetar doneo sa mesta nuklearnih probi, ali nijedne tamošnje novine se nisu usuđivale da o tome izveste čitaoce. (Vongar 2010, 146–147)

U to doba, najstariji fosilni ostaci ljudi, artefakta, ognjišta i životinjske kosti izumrlag tasmanijskog tigra u depozitu na davno isušenom jezeru Mungo u Novom Južnom Velsu datovani su u period između 25.000 i 38.000 godina pre n.e. (Blainey 1976, 6). Naknadne analize geomorfologa Džima Boulera (2003), koji je 1968. pronašao kremirane ostatke devojkice ili mlade žene (prvi dokaz ritualne kremacije u svetu), a 1974. i skelet sahranjenog odraslog muškaraca sa osteoartritisom i pigmentom okera na telu, pokazale su da je njihova starost oko 42.000 godina (Flood 2019, 219).

Prema najnovijim arheološkim i bioantropološkim dokazima, Australija sa Tasmanijom i Nova Gvineja, koje su prvobitno činile jedan kontinent, naseljene su pre oko 65.000 godina.⁵³ Prvi ljudi su stigli sa azijskog kopna, verovatno iz jugoistočne Azije, preko indonežanskog arhipelaga ploveći kanuima i splavovima⁵⁴ u pleistocenu, kada je nivo mora bio znatno niži, a klima hladnija i vlažnija. Dokazi o najranijem naseljavanju Aboridžina na severu nalaze se u pećinskim i stenovitim staništima u Nacionalnom parku Kakadu na Arnhemovoj zemlji, lokalitetima Madedbebe (raniji naziv Malakunanja II) i Nauvalabila I. Tada su u unutrašnjosti kontinenta živele velike kopnene životinje, džinovski sisari, kenguri, vombati (*Diprotodon*), reptili, ptice koje ne lete i dr. Izumiranje ili istrebljenje pleistocenske megafaune je predmet naučnih rasprava bez konačnog odgovora: da li je to bila posledica drastičnih klimatskih i atmosferskih promena (globalnog otopljenja i suše) ili intenzivnog lova? (Schrire 1980; Harari 2018; Flood 2019).

Dingo (*Canis dingo*), jedina divlja životinja koju su domoroci u izvesnoj meri pripitomili i koristili u lovu, prisutan je u Australiji najmanje 3.500 godina, na šta ukazuju najstariji fosilni ostaci u prirodnim staništima i depozitima arheološkog materijala. I dalje se ne zna kada je (možda pre oko 4.000 godina) i kako

⁵³ Vongar (2010, 135) napominje da je 1960. u imigracionom uredu dobio malu publikaciju u kojoj je pisalo da su „Aboridžini stigli u Australiju pre nekih pet hiljada godina“. Up. novu publikaciju „Australijsko državljanstvo: naša zajednička veza“, namenjenu kandidatima koji polažu kompjuterski test za sticanje državljanstva (Australijski Komonvelt, National Communication Branch of the Department of Immigration and Citizenship, 2009) <https://immi.homeaffairs.gov.au/citizenship-subsite/files/serbian-test.pdf>

⁵⁴ Eksperimentalna arheologija Roberta Bednarika je praktično potvrdila ranije pretpostavke i kompjuterske simulacije: na splavu od bambusa, koji je napravljen isključivo kamenim alatima i sa posadom od pet članova, može se od Timora do severne Australije stići za samo šest dana plovidbe (Flood 2019, 215).

stigao na kontinent.⁵⁵ U slikarstvu na stenama i u pećinama Arnhemove zemlje javlja se retko i mnogo kasnije (pre oko 500 god.), u poređenju sa predstavama drugih životinja. Na Tasmaniji, gde su Aboridžini dobili lovačke pse od belaca (1810) i odmah ih prigrllili, nema arheoloških dokaza niti bilo kojih drugih indicija o postojanju dingoa. Prema najnovijoj teoriji, dingo verovatno potiče od psa iz jugoistočne Azije (Kine) koji je mogao biti pripitomljen oko 5.000 godina pre n.e. Živeći izolovano u Australiji nekoliko hiljada godina, postao je divlja životinja, „živi fosil“ i mnogo sličniji vuku nego savremenim domaćim vrstama pasa (Smith and Savolainen 2015, 74).

U preistorijsko⁵⁶ i prekolonijalno doba, na kontinentu se govorilo više stotina različitih jezika i dijalekata, procene lingvista i antropologa variraju od 250 do 700, a danas je u upotrebi manje od 150 i većina je ugrožena. Skoro svi australijski indigeni jezici imaju sličnu gramatičku i fonološku strukturu, ali se u velikoj meri razlikuju po rečniku (Berndt and Berndt 1999, 20–22). Verovatno potiču od jednog drevnog prajezika. Postoje izvesne površne sličnosti u glasovnom sistemu sa dravidskim jezicima u jugoistočnoj Indiji (Flood 2019, 237).

Procene o ukupnom broju starosedelaca kontinenta u doba britanskog naseljavanja kreću se od oko 300.000 do 750.000 ili više, a na Tasmaniji u prekolonijalno doba do 5.000 osoba. Prema istorijskim izvorima, demografsko opadanje Tasmanijaca je počelo pre neposrednog kontakta sa kolonistima, od kraja XVIII veka, što se objašnjava kao posledica epidemije; bolest su mogli doneti prvi

⁵⁵ Jedina stvorenja koja su prešla Volasovu liniju razdvajanja između azijske i australijske faune (nazvanu po biologu Alfredu Volasu) morala su biti dobri plivači, kao pacovi i ljudi, tj. *Homo sapiens* (Flood 2019, 204). Revolucionarno otkriće nove vrste hominina nazvane *Homo floresiensis* 2004. u pećini Liang Bua na Floresu (na polovini puta između Azije i Australije) ukazalo je na to da su i druge vrste hominida mogle stići dotle. Prema legendarnim i mitskim pričama lokalnog stanovništva o narodu Ebu Gogo, ovi „hobiti“ su navodno opstali na centralnom Floresu sve do pre 500 godina.

⁵⁶ U australijskim disciplinama koje se bave prošlošću, izraz „preistorija“ označava period pre pojave pisanih izvora i „pre kontakta“, tj. pre 1770. godine (Flood 2019, xx), ali to nije adekvatno jer postoje raniji evropski izvori o prvim susretima istraživača, Holandana, Španaca i Britanaca, sa domorocima – Vilema Jansona, Jana Karstensa, Luisa Vaesa de Toresa, Abela Tasmana, Vilijama Dampijera i dr., koje australijska arheologinja Džozefin Flud analizira u svojoj knjizi (Flood 2019, 1–20). Prvi Evropljani koji su u XVI veku stigli u područje Australije bili su Portugalci; oni su 1516. izgradili utvrđenu trgovačku postaju na Timoru, udaljenom 460 km od obale Kimberlija. Holandani su na početku XVII veka otkrili zapadnu obalu kontinenta i nazvali je Nova Holandija. Abel Tasman je 1642. otkrio ostrvo na jugu koje je on nazvao Van Dimenova zemlja (Tasmanija od 1855). Posle više od jednog veka, britanski istraživač Džejms Kuk je 1770. posetio istočnu obalu, dao joj naziv Novi Južni Vels i proglasio je posedom Krune. Posle 18 godina počela je britanska kolonizacija Terra Australis.

britanski i američki lovci na foke iz Basovog moreuza i sa severa ostrva, koji su uzimali domorodačke žene kao radnu snagu i supruge (Flood 2019, 82, 91).

Vongar (2010, 252) piše da su prvi belci u Australiji zatekli raj, ali nisu mogli da ga prepoznaju zato što ga nikada ranije nisu videli.⁵⁷ Zapravo jesu, ali na drugom mestu, u Polineziji: tako je bar u početku izgledao život na Tahitiju. Međutim, stvarnost domorodačkih zajednica je svuda pa tako i u Australiji, gde su one bile egalitarne za razliku od hijerarhizovanih društava na Tahitiju i Havajima (poprištu dramatičnog ubistva Džejmisa Kuka 1779. godine) ili Novom Zelandu, bila daleko od romantične, rusoovske predstave o plemenitim divljacima koji žive u prirodnom raju ili vrtu. Do kraja XVIII veka ovaj mit je bio „potrošen“ u zapadnim društvima.

Tretman Aboridžina (ignorisanje ili opšta negativna slika o njima) u nacionalnoj historiografiji počeo je da se menja od sredine 1960-ih, zahvaljujući istraživanjima sociologa Čarlsa Roulija i njegovom trotomnom delu *The Destruction of Aboriginal Society*, kao i uticaju antropologa Vilijama Stanera, koji se u svojim predavanjima (1968) založio za „manje etnocentričnu socijalnu istoriju“ (Moses Dirk 2012b, loc. 320). Sredinom 1970-ih, Džefri Blejni (Blainey 1976) je objavio knjigu *Trijumf nomada*, koja je postala popularna u Australiji, dok je u američkoj antropologiji dobila nepovoljnu ocenu sa zaključkom Brajana Spunera (Spooner 1977, 219) da ju je „teško preporučiti“ bilo kome. Vongar (2010, 180–181) je pominje samo uzgred, i to ne pohvalno, kada kritikuje tezu arheologinje Silvije Halam (Hallam 1975) o upotrebi vatre u lovu, spaljivanju vegetacije i njihovim posledicama u ekosistemu domorodaca. Njena knjiga zapravo govori o tome kako su preistorijski stanovnici Zapadne Australije oblikovali prirodnu sredinu u skladu sa svojim potrebama i raspoloživim tehnikama radi „intenzifikacije“ resursa, što je navelo arheologe da preispitaju tezu o isključivo lovačko-sakupljačkom karakteru njihove privrede (Berndt and Berndt 1999, 146–148; Džared 2004, 278–281; Flood 2019, 229–230, 238–240).

Glavna prekretnica u sporom procesu „dekolonizacije“ pristupa i diskursa bila je knjiga istoričara Henrija Rejnoldsa, *The Other Side of the Frontier* (1981), „pionirsko“ delo u okviru emergentnog žanra označenog kao „posvećena“ historiografija. Otada se razvio trend „revizionističkog“ pisanja, čemu se početkom XXI veka suprotstavio kontroverzni istoričar Kit Vindšatl knjigom *The Fabrication of Aboriginal History: Van Diemen's Land 1803–1847*, koja je raspirila polemike i podele među naučnicima. Ipak, slažu se u tome da tačan broj svih žrtava tokom kolonizacije nije moguće utvrditi.

⁵⁷ U intervjuu Džonu Larkinu (Larkin 1978), Božić je napomenuo da nije „sledbenik Marksa“, ali da su, po njegovom uverenju, Isus Hrist, Marks i Platon verovatno težili ostvarenju nečeg nalik na Utopiju, a što je zapravo već postojalo „ovde“, tj. u drevnim društvima australijskih domorodaca.

Jedni historičari pišu o masovnim masakrima, koje su počinili belci kolonisti, stočari, zemljoradnici, rudari, vojska, policija i domorodačka policija u raznim kolonijama, a posebno na Tasmaniji (Reynolds 2012), u Novom Južnom Velsu i Viktoriji (u Gipslandu, v. Bartrop 2012), Zapadnoj Australiji (Haebich 2012), Kvinslandu (Evans 2012; Watson Lukin 2012) i Severnoj Teritoriji. Oslanjajući se na shvatanja Rafaela Lemkina i novijih teoretičara genocida, oni govore o genocidnim tendencijama i „indigenocidu“, koji je svojstven naseljeničkom kolonijalizmu (Moses Dirk 2012b, loc. 709). Drugi, kao Henri Rejnolds i Ričard Brum, odbacuju tezu o genocidu i ukazuju da je jedan od glavnih uzroka depopulacije Aboridžina bilo širenje novih infektivnih i veneričnih bolesti (u kombinaciji sa prostitucijom i alkoholizmom), koje su prenosili stranci, Evropljani na jugu i Malajci, Indonežani, Filipinci, Kinezi, Japanci i dr. na severu kontinenta. Međutim, zarobljavanje, seksualno zlostavljanje aboridžinskih žena i dece i širenje veneričnih bolesti (sifilisa i gonoreje) takođe potpadaju pod odredbe Konvencije UN ozločinu genocida (Watson 2012, loc. 4356). Kolonijalno nasilje i eksploatacija su izazvali ili pojačali interne činioce koji su doprinosili visokoj stopi mortaliteta u svim domorodačkim populacijama, kao što su: međuplemenski sukobi zbog otmica žena, krvna osveta, umiranje porodilja, odojčadi i male dece, nasilje muškaraca nad ženama (Flood 2019, 60, 91, 93, 94) i ciklični periodi oskudice⁵⁸, što je katkad dovodilo do ubijanja novorođenčadi.

Bez odjeka u jugoslovenskoj i srpskoj etnologiji

Godine 1980. održan je 14. BITEF, na kojem je nastupila folklorna trupa Aboridžina sa istoka Arnhemove zemlje, u sastavu Đoli Laivanga (koreograf,

⁵⁸ Shvatanje koje je od 1970-ih postalo popularno u antropologiji, da su aboridžinska lovačko-sakupljačka društva bila živi primeri „prvobitnog obilja i blagostanja“ (Salins 2002; Altman 1979; Broom 2010), pokazalo se u drugim empirijskim istraživanjima kao „mit“, čak i kad je reč o najpovoljnijim ekosredinama kakvo je primorje Arnhemove zemlje (Flood 2019, 27–28). Doprinos žena u sakupljanju zahtevao je mnogo više sati napornog rada nego lov muškaraca, posebno kada je lov bio neuspešan i kada bi usledio neki poremećaj u prirodnom ciklusu i ekosistemu. Živeći godinu dana (1972–73) sa malom zajednicom Anbara, koja govori gindigali jezik, u njihovoj zemlji na reci Blajt (60 km istočno od Maningride u severnom primorju Arnhemove zemlje), antropologinja Beti Mijan (Meehan 1977) je ustanovila da su oni u pogledu ishrane uživali visok standard tokom cele godine (u proseku 2.400 kalorija po osobi dnevno). Međutim, već 1974. nestala su bogata nalazišta morskih ljuskara, 51% njihove ukupne ishrane u prethodnoj godini. Mišljenja o tome su ipak podeljena; neki antropolozi i arheolozi smatraju da su duži periodi oskudice i gladi bili uglavnom nepoznati u prekolonijalnoj Australiji i da je to, kao i siromaštvo, novija istorijska pojava, posledica kontakta, uzurpacije teritorija i kapitalističkog načina proizvodnje koji su uveli kolonizatori (Berndt and Berndt 1999, 143–145).

pevač i igrač), Dejvid Blanasi (svirač na dideriduu, igrač) i igrači Dejvid Gul-pilil i Dik Plamer, i dobila Specijalnu nagradu.⁵⁹ Ova trupa je izvela nekoliko tradicionalnih obrednih plesova (*Lov, Vetar, Kengur, Zemlja*) i za studente etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu (Gojković 1982, 91).

Iste godine Sreten Božić je boravio u Jugoslaviji i tom prilikom tražio način da zvanično donira i na taj način sačuva svoju etnografsku zbirku „Totem i ruda“. Ponuda je bila upućena Etnografskom institutu SANU i Etnografskom muzeju u Beogradu, ali ni jedna ustanova nije bila zainteresovana (Palavestra 2011, 17). To je velika šteta.

Godinu dana kasnije, Etnografski muzej u Beogradu je, u saradnji s Australijskom ambasadom i Odborom za umetnost Aboridžina pri australijskom Savetu, priredio tematsku izložbu „Umetnost aborigina severne Australije“. Domaća publika je tada po prvi put mogla da se upozna sa delima tradicionalne umetnosti starosedelaca u Arnhemovoj zemlji, Jolngua iz Jirkale i Milingimbija, Gunvingua iz oblasti Miningrida na zapadu i Tivija sa ostrva Baterst. Prikazano je njihovo reprezentativno polihromno slikarstvo na drvenoj kori (žanr scene iz svakodnevnog života, mitološke teme, figurativni i apstraktni motivi), pletarstvo i rezbarstvo. Predgovor za Katalog izložbe je napisao Vanduk Mari-ka, predsednik Odbora za umetnost Abordžina, a tekst Dženifer Ajzaks. Tom prilikom je održan i ciklus predavanja australijskih i domaćih naučnika – Dž. Ajzaks, Suzan Stratigos Vilson, Milorada Vasovića, Petra Vlahovića i Andrijane Gojković, kao i projekcija filmova. Predavanja učesnika su potom objavljena u dvojezičnoj publikaciji *Domoroci Australije* (Vlahović 1982). Etnomuzikolo-ginja Andrijana Gojković tada navodi Božićevu i Maršalovu knjigu mitova iz 1972. kao referencu u svom prilogu (Gojković 1982, 100), očigledno ne znajući ništa o književnom identitetu Božića-Vongara.

Ovaj članak je skroman i zakasneli pokušaj da se ukaže počast velikom piscu i empatičnom istraživaču, čije celokupno delo svedoči o romantici i iskušenjima terenskog rada u egzotičnim predelima, ljudskoj tragediji, opstanku i procesu preobražaja najstarije kulture na planeti sa najdužim kontinuitetom.

Literatura

- Altman, Jon C. 1979. "The Question of Affluence: Yolngu Economy in Northeast Arnhem Land". *Canberra Anthropology* 2 (1): 1–29. <https://doi.org/10.1080/03149097909508633>.
- Andrić, Dragoslav, priređ. 1954. *Iz savremene australiske proze*. Beograd: Novo pokolenje.
- Arsenijević, Jelena. 2011. „Kultura dominacije i pokušaj otpora: slučaj B. Vongara“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, uredio Aleksandar Petrović, 93–110. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.

⁵⁹ BITEF <http://digitalniarhivbitefa.unilib.rs/arhiva/bitef-14/>.

- Arsenijević Mitrić, Jelena N. 2014. „Putovanje kao potraga za identitetom u romanima Ž.M.G. le Klezvia i B. Vongara: *Pustinja i Valg*“. *Etnoantropološki problemi* 9 (2): 483–511. <https://doi.org/10.21301/eap.v9i2.11>.
- Arsenijević Mitrić, Jelena. 2016a. „Emigrantski diskurs B. Vongara“. *Liceum* 16 (22): 189–209. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Centar za naučna istraživanja SANU.
- Arsenijević Mitrić Jelena. 2016b. *Terra Amata vs. Terra nullius: diskurs o (post)kolonijalizmu u delima B. Vongara i Ž. M. G. le Klezvia*. Kragujevac: FILUM.
- Arsenijević Mitrić, Jelena. 2016c. „Figura dinga (*canis lupus dingo*) u prozi B. Vongara“. U *Canis lupus između obredne maske i književne životinje*, ur. Maja Anđelković i Jelenka Pandurević, 257–283. Kragujevac: FILUM.
- Arsenijević Mitrić, Jelena. 2017. „Antropološka misao Nikolaja Nikolajeviča Mikluho-Maklaja i njen uticaj na stvaralaštvo Sretena Božića/B. Vongara“. *Nasleđe* 37: 207–226.
- Barjaktarović, Mirko. 1963. „Katedra za etnologiju“. U *Sto godina Filozofskog fakulteta (1863–1963)*, uredio Radovan Samardžić, 297–300. Beograd: Narodna knjiga.
- Barnard, Alan and Jonathan Spencer, eds. 2002. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London – New York: Routledge.
- Bartrop, Paul. R. 2012. “Punitive Expeditions and Massacres: Gippsland, Colorado, and the Question of Genocide”. In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by A. Dirk Moses, loc. 4703–5155. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- Berndt, Ronald M. 1964. “Problems of Assimilation in Australia”. *International Migration Digest* 1, no.1 (Spring): 25–28. <https://doi.org/10.1177/019791836400100107>.
- Berndt, Catherine. 1985. “Mondalmi: One of the Saltwater People”. In *Fighters and Singers: The Lives of Some Aboriginal Women*, edited by Isobel White, Diane Barwick, and Betty Meehan, 19–38. Sydney: George Allen and Unwin. Kindle.
- Berndt, Ronald M. and Robert Tonkinson, eds. 1988. *Social Anthropology and Australian Aboriginal Studies: A contemporary overview*. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies: Aboriginal Studies Press.
- Berndt, Ronald M. and Catherine H. Berndt. 1999. *The World of the First Australians: Aboriginal Traditional Life: Past and Present*. Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies, Canberra: Aboriginal Studies Press.
- Berndt, Ronald M. [1952] 2006. *Djanggalwul: An Aboriginal Religious Cult of North-Eastern Arnhem Land*. London: Routledge. Kindle.
- Blainey, Geoffrey. 1976. *Triumph of the Nomads: A History of Aboriginal Australia*. Woodstock, New York: The Overlook Press.
- Bogoeva Sedlar, Ljiljana. 2002. “Mapping the Other, Mapping the Self: B. Wongar’s Novel *Raki* (1994)”. *Facta Universitatis* (series Linguistics and Literature) 2 (9): 313–325.
- Bogoeva Sedlar, Ljiljana. 2011. „B. Vongar i nobelovci: tekst i kontekst“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, uredio Aleksandar Petrović, 65–92. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.
- Bozic, Sreten in conjunction with Alan Marshall. 1972. *Aboriginal Myths*. Melbourne: Gold Star Publications.

- Broom, Richard. 2010. *Aboriginal Australians: A history since 1788*. Fully revised fourth edition. Sidney: Allen and Unwin.
- Burdije, Pjer. 2003. *Pravila umetnosti: geneza i struktura polja književnosti*. Novi Sad: Svetovi.
- Bužinjska, Ana i Pavel Markovski. 2002. *Književne teorije XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Caiter, Tess. 2003. "Censored creativity: B Wongar's original version of *Walg*". *Journal of Australian Studies* 27 (77): 117–121. <https://doi.org/10.1080/14443050309387857>.
- Clifford, James. 1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- Clifford, James. 2013. *Returns: Becoming Indigenous in the Twenty-First Century*. Cambridge – London: Harvard University Press. Kindle.
- Condliffe, Patrick. 2013. "Trough a Wongar, Darkly". *Ljudi govore*, časopis za književnost i kulturu 19/20, 07. decembar 2013. <https://www.ljudigovore.com/issue/people-say-1920/article/through-a-wongar-darkly/>.
- Cowlshaw, Gillian. 2015. "Friend or foe? Anthropology's encounter with Aborigines". *Inside Story*, August 19, 2015. <https://insidestory.org.au/friend-or-foe-anthropologys-encounter-with-aborigines/>.
- Cruikshank, Julie. 1990. *Life Lived Like a Story: Life Stories of Three Native Yukon Elders*. By Julie Cruikshank in collaboration with Angela Sidney, Kitty Smith, and Annie Ned. Norman: University of Nebraska Press.
- Dajmond, Džared. 2004. *Mikrobi, puške i čelik: sudbine ljudskih društava*. Beograd: Dosije i Službeni list SCG.
- Dirkem, Emil. 1982. *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sistem u Australiji*. Beograd: Prosveta.
- Drobnjaković, Borivoje M. [1922] 2011. „Jasenica: antropogeografska ispitivanja“. U *Jasenica: naselja, poreklo stanovništva, običaji*, 7–435. Edicija Koreni, knj. 10. Beograd: Službeni glasnik i SANU.
- Evans, Raymond. 2012. "Plenty Shoot 'Em': The Destruction of Aboriginal Societies along the Queensland Frontier". In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by Anthony Dirk Moses, loc. 3650–4228. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- Flood, Josephine. 2019. *The Original Australians: The Story of the Aboriginal People*. 2nd edition. Sidney: Allen and Unwin. Kindle.
- Frizell, Helen. 1978a. "Banumbir Wongar? Who is he?". *The Sidney Morning Herald*, Tuesday, July 18, 1978, 7. <https://www.newspapers.com/search/#lnd=1&ymd=1978-07-18&t=3674>.
- Frizell, Helen. 1978b. "Tracking the mysterious B. Wongar". *The Sidney Morning Herald*, Monday, August 21, 1978, 7. <https://www.newspapers.com/search/#lnd=1&ymd=1978-08-21&t=3674>.
- Gojković, Andrijana. 1982. „Muzički život australijskih domorodaca“. U *Domoroci Australije*, uredio Petar Vlahović, 87–100. *Posebna izdanja EI SANU* 24. Beograd: Etnografski institut SANU i Etnografski muzej.
- Gunew, Sneja. 1993. "Culture, gender and the autor-function: 'Wongar's' *Walg*". In *Australian Cultural Studies: A Reader*, edited by John Frow and Maeghan Morris, 3–14. Urbana – Chicago: University of Illinois Press.

- Haebich, Anna. 2012. "Clearing the Wheat Belt": Erasing the Indigenous Presence in the Southwest of Western Australia". In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by A. Dirk Moses, loc. 6356–6867. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- Hallam, Sylvia J. [1975] 2014. *Fire and Hearth: A Study of Aboriginal usage and European usurpation in south-western Australia*. UWA Publishing.
- Harari, Yuval Noa. 2018. *Sapijens: kratka istorija ljudskog roda*. Beograd: Biblioner.
- Isak, Dženifer. 1982. „Umetnost Aborigina”. U *Domoroci Australije*, uredio Petar Vlavočić, 11–19. *Posebna izdanja EI SANU* 24. Beograd: Etnografski institut SANU i Etnografski muzej.
- Isaacs, Jennifer. 2012. „Marika, Wandjuk Djuakan (1927–1987)”. *Australian Dictionary of Biography*, National Centre of Biography, Australian National University. <http://adb.anu.edu.au/biography/marika-wandjuk-djuakan-14917/text26107>.
- Jang, Robert Dž. S. 2013. *Postkolonijalizam: sasvim kratak uvod*. Beograd: Službeni glasnik.
- Kampmark, Nataša. 2012. „Prozni pejzaž Australije“. U *Priče iz bezvremene zemlje: antologija savremene australijske proze*, priredili Majkl Vajlding i Nataša Kampmark, 9–35. Zrenjanin: Agora.
- Keen, Ian. 1988. "Twenty-five years of Aboriginal kinship studies". In *Social Anthropology and Australian Aboriginal Studies: A Contemporary Overview*, edited by Ronald M. Berndt and Robert Tonkinson, 77–123. Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra: Aboriginal Studies Press.
- Keneally, Tom. 1978. "The Soul Of Things". *The New York Times*, June 25, 1978. <https://www.nytimes.com/1978/06/25/archives/the-soul-of-things.html>.
- Kizilos, Kathy. 1985. "Shadowy literary figure". *The Age* (Melbourne), Saturday, February 23, 1985, Saturday Extra, 9. <https://www.newspapers.com/search/#lnd=1&ynd=1985-02-23&t=3673>.
- Knežević, Srebrica. 1989. „Izumrli narodi: depopulacija Tasmanaca i sudelovanje antropologa“. U *Spomenica Svetozara Radojčića*, 231–248. *Zbornik Filozofskog fakulteta XVI*, serija A: Istorijske nauke. Beograd: Beogradski univerzitet.
- Larkin, John. 1978. "The mysterious Wongar: Fame for an Aborigine but who is he?". *The Age* (Melbourne), Friday, July 21, 1978, 9. <https://www.newspapers.com/search/#lnd=1&ynd=1978-07-21&t=3673>.
- Layton, Robert. 1996. "Aboriginal Australia". In *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, edited by Alan Barnard and Jonathan Spencer, 1–7. London – New York: Routledge.
- Lebedev, Sergej. 2019. *Granica zaborava*. Zagreb: Fraktura.
- Lévi-Strauss, Claude. 1969. *The Elementary Structures of Kinship*. Boston: Beacon Press.
- Manne, Robert. 2012. "Aboriginal Child Removal and the Question of Genocide, 1900–1940". In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by A. Dirk Moses, loc. 5173–5794. New York – Oxford: Berghahn Books.
- Marjanović-Dušanić, Smilja. 1989. „Vladar kao ratnik: prilog izučavanju nemanjičke ideologije“. U *Spomenica Svetozara Radojčića*, 125–146. *Zbornik Filozofskog fakulteta XVI*, serija A: Istorijske nauke. Beograd: Beogradski univerzitet.

- Matthews, David. 2006. „B. Wongar (Sreten Bozic) (1932–)“. *Directory Literary Biography* 325: 364–368. <http://www.wongar.com/sites/default/files/pages/DLBB.pdf>.
- Meehan, Betty. 1977. “Hunters by the Seashore”. *Journal of Human Evolution* 6 (4): 363–370. [https://doi.org/10.1016/S0047-2484\(77\)80005-5](https://doi.org/10.1016/S0047-2484(77)80005-5).
- Meyer, Therese-Marie. 2006. *Where Fiction Ends: Four Scandals of Literary Identity Construction*. Würzburg: Königshausen and Neumann.
- Milojković-Đurić, Jelena. 2011. „Sreten Božić Vongar – pesnik opomene“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, uredio Aleksandar Petrović, 127–138. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.
- Morgan, Luis H. 1981. *Drevno društvo: istraživanja čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije*. Beograd: Prosveta.
- Morphy, Howard. 1988. “The resurrection of the Hydra: Twenty-five years of research of Aboriginal religion”. In *Social Anthropology and Australian Aboriginal Studies: A Contemporary Overview*, edited by Ronald M. Berndt and Robert Tonkinson, 239–266. Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra: Aboriginal Studies Press.
- Moses Dirk, Anthony, ed. 2012a. *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- Moses Dirk, Anthony. 2012b. “Genocide and Settler Society in Australian History”. In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, loc. 195–1333.
- Nolan, Maggie. 1998. “The Absent Aborigine”. *Antipodes* 12, no. 1 (June): 7–13.
- Palavestra, Predrag. 2011. „Vongar, glasnik iz drugog sveta“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, uredio Aleksandar Petrović, 15–25. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.
- Petrović, Aleksandar. 2010. „Povratak Srećnog Božića“ (Reč priređivača). U B. Vongar, *Dingovo leglo*, 308–314. Beograd: Jasen.
- Petrović, Aleksandar, ur. 2011a. *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.
- Petrović, Aleksandar. 2011b. „Veliki san i antropologija istine B. Vongara“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, 27–48.
- Petrović, Aleksandar. 2011c. „Živi roman u Andrićevom ključu“. U B. Vongar, *Raki*, 274–283. Beograd: Jasen.
- Petrović, Aleksandar. 2016. „Moć ponovnih rođenja“. U B. Vongar, *Hajka na čoveka, Diđeridu šaman*, 269–275. Beograd: Jasen.
- Poirier, Agnès. 2019. „Moderna vremena“. *Peščanik.net*, 29. 05. 2019. <https://pescanik.net/moderna-vremena/?fbclid=IwAR3ZQOWL0sHtqQh4TRWvWIwh5RvN5-rj-6zJBzyHg1-hAH2oiOcZGyF2NZpU>.
- Povinelli, Elizabeth A. 2002. *The Cunning of Recognition: Indigenous Alterities and the Making of Australian Multiculturalism*. Durham: Duke University Press.
- Pratt, Mary Louise. 1986. “Fieldwork in Common Places”. In *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, edited by James Clifford and George E. Marcus, 27–50. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Read, Peter. 2006. *The Stolen Generations: The removal of Aboriginal children in New South Wales 1883 to 1969*. New South Wales Department of Aboriginal Affairs. Fourth reprint.

- Reynolds, Henry. 2003. *North of Capricorn*. Allen and Unwin. Kindle.
- Reynolds, Henry. 2012. "Genocide in Tasmania?". In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by Anthony Dirk Moses, loc. 3145–3634. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- Ristić, Ratimir. 2004. „Mitsko putovanje kroz istoriju i politiku Sretena Božića – Vongara“. U B. Vongar, *Cvet u pustinji*, 155–165. Niš: Prosveta.
- Ross, Robert L. 1990. "The Track to Armageddon in B Wongar's Nuclear Trilogy". *World Literature Today* 64 (1): 34–38. DOI: 10.2307/40145790.
- Salins, Maršal. 2002. *Prvobitno društvo blagostanja: esej o ekonomiji lovaca-sakupljača* (1968/1972). Anarhija/blok 45.
- Schrire, Carmel. 1980. "An Analysis of Human Behaviour and Animal Extinctions in South Africa and Australia in Late Pleistocene Times". *South African Archaeological Bulletin* 35 (131) (June): 3–12. DOI: 10.2307/3888717.
- Schwartz, Larry. 2006. "The Cold War Spy, the photographer, and hidden history from a big land". *The Age* (Melbourne), Saturday, November 11, 2006, 15. <https://www.theage.com.au/national/the-cold-war-spy-the-photographer-and-hidden-history-from-a-big-land-20061111-ge3jnl.html>.
- Sharrad, Paul. 1982. "Does Wongar Matter?". *Kunapipi* 4 (1): 37–50. <https://ro.uow.edu.au/kunapipi/vol4/iss1/6/>.
- Smith, Bradley and Peter Savolainen. 2015. "The origin and ancestry of dingo". In *The Dingo Debate: Origins, Behaviour, and Conservation*, edited by Bradley Smith, 55–80. SCIRO Publishing.
- Spencer, Baldwin. 1914. *Native Tribes of the Northern Territory of Australia*. Melbourne. Kindle.
- Spencer, Baldwin, Sir and Francis James Gillen. [1899] 2003. *The Native Tribes of Central Australia*. Sidney: University of Sidney Library. A digital text.
- Spooner, Brian. 1977. "Review of Geoffrey Blainey's *Triumph of the Nomads: A History of Aboriginal Australia*". *Anthropological Quarterly* 50 (4): 218–219. DOI: 10.2307/3317763.
- Stratigos Vilson, Suzan. 1982. „Osvrt na istorijsku prošlost Australije i njeno naseljavanje“. U *Domoroci Australije*, uredio Petar Vlahović, 63–74. *Posebna izdanja EI SANU* 24. Beograd: Etnografski institut SANU i Etnografski muzej u Beogradu.
- Tonkinson, Robert. 2007. "Berndt, Ronald Murray (1916–1990)". *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/berndt-ronald-murray-12202/text21879>.
- Umetnost aborigina severne Australije: slikarstvo, rezbarstvo, rukotvorine*. 1981. Katalog izložbe. Etnografski muzej u Beogradu i Etnografski muzej u Zagrebu.
- Vasović, Milorad. 1982. „Australija, kontinent-država“. U *Domoroci Australije*, uredio Petar Vlahović, 27–36. *Posebna izdanja EI SANU* 24. Beograd: Etnografski institut SANU i Etnografski muzej u Beogradu.
- Vermeulen, Han F. 2010. "Anthropology in Netherlands: Past, Present, and Future". In *Other People's Anthropologies: Ethnographic Practice on the Margins*, edited by Aleksandar Bošković, 44–69. New York – Oxford: Berghahn Books.
- Vlahović, Petar, ur. 1982. *Domoroci Australije. Posebna izdanja EI SANU* 24. Beograd: Etnografski institut SANU i Etnografski muzej u Beogradu.

- Vongar, B. 1983. *Put za Bralgu, Babaru*. Beograd: Narodna knjiga.
- Vongar, B. 2004. *Cvet u pustinji*. Niš: Prosveta.
- Vongar, B. 2010. *Dingovo leglo*. Beograd: Jasen.
- Vongar, B. 2011. *Raki*. Beograd: Jasen.
- Vongar, B. 2012. *Valg*. Beograd: Jasen.
- Vongar, B. 2016a. *Aboridžinski mitovi, Totem i ruda*. Beograd: Jasen.
- Vongar, B. 2016b. *Hajka na čoveka, Dideridu šaman*. Beograd: Jasen.
- Vučinić, Vesna. 1995. „Antropologija u divljim naseljima: pogled na Staro sajmište u Beogradu“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU XLIV*: 168–184.
- Warner, William Lloyd. 1964. *A Black Civilization: A Study of an Australian Tribe*. New York: Harper and Row. Revised edition.
- Watson Lukin, Pamela. 2012. “Passed Away?: The Fate of the Karuwali”. In *Genocide and Settler Society: Frontier Violence and Stolen Indigenous Children in Australian History*, edited by Anthony Dirk Moses, loc. 4234–4699. New York – Oxford: Berghahn Books. Kindle.
- White, Isobel, Diane Barwick, and Betty Meehan, eds. 1985. *Fighters and Singers: The Lives of Some Aboriginal Women*. Sydney – London – Boston: George Allen and Unwin. Kindle.
- Willbanks, Ray. 1991. “B. Wongar”. In *Australian Voices: Writers and Their Work*, 201–214. Austin: University of Texas Press.
- Wositzky, Jan. 2001. “Dingoes, Names and B. Wongar”. December 13, 2001 <https://web.archive.org/web/20090504072933/http://www.abc.net.au/arts/books/stories/s440019.htm>.
- Živković, Milica. 2011a. „Umetničko delo B. Vongara kao odgovor na politiku zaborava“. U *Antropologija istine, drugi život i opus primum B. Vongara*, uredio Aleksandar Petrović, 49–64. Kragujevac: FILUM i Centar za naučna istraživanja SANU.
- Živković, Milica. 2011b. “Does B. Wongar write as a migrant writer?”. *Reči*, časopis za jezik, književnost i kulturološke studije 4 (3): 93–103.

Gordana Gorunović

Department of Ethnology and Anthropology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

B. Wongar's Literary Work and Life from an Ethnological and Anthropological Perspective

This paper looks at the (auto)biography and literary work of an Australian writer of Serbian descent, B. Wongar/Sreten Božić, viewed from the perspective of ethnology and anthropology. His work is well known to local scholars of literary and cultural studies: for them, Wongar's complex and polysemous oeuvre has long since become a vibrant topic of interpretation and dialogue. An attempt is made here to show how and why this prolific, award-winning and world-re-

nowned author has become a controversial phenomenon in Australian literature. Such a concise retrospective is needed so that readers outside the humanities can gain at least partial insight. The main aim is to highlight those topics in Wongar's fiction and documentary writing that are important from the standpoint of sociocultural anthropology and anthropology of literature: the characteristics of the migrant position and experiences of the dissident writer as a social actor, and the ethnographic-folkloric motivation of the writer's oeuvre.

Key words: B. Wongar, Aborigines, Australia, migrant and dissident literature, anthropology

*Oeuvre littéraire et vie de B. Wongar
à la lumière de l'ethnologie et de l'anthropologie*

L'objet de ce travail sont l'(auto)biographie et l'œuvre littéraire de l'écrivain australien d'origine serbe B. Wongar/Sreten Božić considérées dans une perspective ethnologique et anthropologique. Son œuvre est bien connue auprès des chercheurs locaux dans les études littéraires et culturelles : pour eux l'œuvre vaste et complexe de Wongar est depuis longtemps devenue un objet vibrant d'interprétations et de dialogues. Ici est faite la tentative de montrer comment et pourquoi cet auteur fécond, primé et célébré dans le monde, est devenu l'objet de controverses dans le milieu australien. Une telle rétrospective sommaire est nécessaire pour que les lecteurs serbes non experts en dehors des études humaines puissent acquérir une image ne serait-ce que partielle de son travail. L'objectif principal est d'éclairer ces thèmes dans l'écriture fictionnelle et documentaire de Wongar importants du point de vue de l'anthropologie sociale et de l'anthropologie de la littérature : les caractéristiques de la position migrante de l'écrivain en tant qu'acteur social et la motivation ethno-folklorique de sa création et de son activisme culturel.

Mots clés : B. Wongar, Australie, Aborigènes, littérature migrante, littérature dissidente, anthropologie

Primljeno / Received: 29.01.2020.

Prihvaćeno / Accepted: 28.02.2020.